Sproget i bevægelse

Modersmål-Selskabets Årbog 1989

C.A. Reitzels Forlag A/S

Udgivet med støtte fra Tipsmidlerne
© Forfatterne, Modersmål-Selskabet og
C.A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Times hos Kolding Data Sats A/S
og trykt hos Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

Årbogsudvalget
Grethe Rostbøll (formand)
Gerda Th. Leffers

Omslag og typografi
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

Illustrationer
Maleren Mogens Andersen

ISBN 87-7421-638-4

Indholdsfortegnelse

Forord *side 7*
af Grethe Rostbøll
Lysning på
skolefronten *side 9*
af Arne J. Hermann
Undervisning i
skriftlig dansk *side 15*
af Povl Marstal
Et kvarter om
dagen *side 23*
af Torben Steen Nielsen
Sproget gør verden
større og menneskene
bedre *side 28*
af Ingerlise Koefoed
Ortografisk
perspektiv *side 39*
af Allan Karker
Viljen til kvalitet *side 49*
af Ib Koch-Olsen
Journalistisk sprog
og formidling *side 61*
af Carl Otto Brix
Osteklokkens dage
er talte *side 67*
af J. Ørstrøm Møller
Det danske sprog og
international
kommunikation *side 75*
af Povl Riis
Offentlig formidling *side 81*
af Lennart Konow
Politikerne ævler *side 89*
af Connie Hedegaard
Respekt for tidlig
indlæring *side 98*
af Grethe Gøtze
Sproget *side 105*
af Grethe Heltberg
Formandens beretning
til general-
forsamlingen *side 107*
Modersmålprisen 1989
til Hendes Majestæt
dronning Margrethe
side 111

舞

M月 1989

Forord

Grethe Rostbøll

Modersmål-Selskabet har den 27. nov. 1989 eksisteret i ti år, og årets årbog er naturligt nok præget af dette jubilæum. En række artikler beskriver Selskabets indsats for faget dansk i skole og uddannelse, flere beskæftiger sig med sproget i medierne, sproget i det politiske liv og sproget i offentlig forvaltning. På en række områder har Selskabets holdning sat sig tydelige spor.

Efter de første kampår, hvor de sprogpolitiske fronter var trukket hårdt op, er Selskabet kommet ind i smult vande. Debatten om den nye retskrivningsordbog har vist, at befolkningen i sin indstilling til sprogets udvikling i højeste grad har været enig i Selskabets målsætning: At et godt og betydningsbærende dansk forudsætter, at den enkelte kan skrive, stave og læse korrekt. At sjusket sprog er dårligt sprog, og at man lader de svageste i stikken, hvis modersmålet ikke indlæres fra de tidligste barne- og skoleår.

Desuden har det været Selskabets klare overbevisning, at sprogets variation og udvikling også bestemmes af, at de grundlæggende forudsætninger er tilstede. Det gælder indlæringen, men sandelig også respekten for brugen hos de professionelle udøvere. En anden del af årbogens artikler er rettet mod fremtiden, og det er opmuntrende at erfare, at sprog og kultur placeres som de helt afgørende faktorer i det kommunikationssamfund, vi bevæger os ind i. At fastholde sprog og identitet på tærsklen til det indre marked kræver en bevidst indsats, og her kan vi se en fin opgave for Modersmål-Selskabet i årene fremover.

Opmuntringen er, at der stadig er brug for en aktiv indsats for sprogets sag. Hjertelig tak til forfatterne af denne årbog,

der så kvalificeret har vist, at sproget er i bevægelse, og at behovet for kvalitativt at beskæftige sig med brugen af det danske sprog stadig kalder på Selskabets arbejde.

Også en varm tak til maleren Mogens Andersen, der beredvilligt har givet sine fine goacher til illustration af denne årbog; tak til Erik Ellegaard for råd og vejledning med den grafiske udformning og tak til Michael Blædel for den praktiske tilrettelæggelse.

Lysning på skolefronten

Modersmål-Selskabets initiativer har båret frugt

Arne J. Hermann

Når man som Modersmål-Selskabet vil »virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur og folkestyre« (citat fra formålsparagraffen) – hvad er så mere nærliggende end at interessere sig for undervisningssektoren?

Man kan vist uden at prale sige, at vi i Modersmål-Selskabet ved ti-årsdagen kan se tilbage på en række initiativer, som alle – og med et vist positivt resultat – har haft til formål at genindføre respekten for faget dansk.

I tale og skrift – ikke mindst gennem en række debatbøger i serien »Hvor går dansk hen?« – har folk med førstehåndskendskab til forholdene påpeget, at det stod slemt til med faget dansk på alle planer. Det har da også været det almindelige indtryk i befolkningen, at der var behov for øget indsats for at skabe respekt om faget dansk, der havde været udsat for både reduceret timetal, vage og upræcise læseplaner og en udvikling rent indholdsmæssigt i retning af socialpædagogik på den ene side og samfundsorientering og -kritik på den anden. Ydermere bredte sig det indtryk, at behandlingen af dansk kunne det være ligemeget med. Det kunne man jo i forvejen!

I gymnasiet oplevede vi, at der i kølvandet af det såkaldte ungdomsoprør (hvornår har unge ikke gjort oprør?) var politikere, der lod sig kyse og gav efter for helt vilde ideer, der skulle sætte »borgerlige« normer til vægs og udnytte skolen som »revolutionens spydspids«. Det skulle bl.a. ske ved at slette både sproglig og litterær undervisning, for alt det var noget nedarvet og derfor enten ligegyldigt eller ligefrem ska-

deligt. Nu var det »lie maed«, hvordan man maltrakterede modersmålet, og Anders And kunne vel være lige så interessant at beskæftige sig med som Holberg, mens andre drog ud ad det ideologiske sidespor og tog Marx og Co. frem som det centrale i danskundervisningen.

Den røde blyant blev bandlyst, og ingen måtte rette dårligt sprog, for så ødelagde man jo de unges kreativitet, med de skrækkeligste følger.

Der er vel ikke noget mærkeligt i, at unge mennesker ikke kan overskue følgerne af deres vilde og ungdommelige ideer, men det er de voksnes ansvar, at udviklingen ikke løber løbsk, og deres ansvar, at der sker noget forsvarligt i undervisningstimerne.

Både for den enkelte og for samfundet er det uholdbart, hvis kvaliteten svigter. Der var nogle, som fik ondt af begrebet faglig kvalitet og satte »trivsel« op som modsætnig, som om man ikke kunne trives ved at foretage sig noget fornuftigt! Og netop når det gælder modersmålet, er det jo indlysende, at man trives ved at blive sat i stand til at nyde og opleve al den gode litteratur, der er skrevet på vort sprog, ligesom det burde være klart for enhver, at borgere i et demokratisk samfund kun kan klare sig, både personligt og i samfundsmæssig sammenhæng, hvis de mestrer modersmålet – både skriftligt og mundtligt.

På denne baggrud må det forekomme besynderligt, at Modersmål-Selskabet i overvejende grad har mødt forståelse for sine synspunkter i borgerlige kredse, mens der på venstrefløjen har været tendens til enten at vrænge eller smile, fordi det var et »finkulturelt« og »smagende« selskab. Men faktum er, at al erfaring viser, at det er de svageste i et samfund, der lider, når de ikke får et solidt fundament i skolen. Og da modersmålet er grundlag for alt det andet faglige stof, så er det her, der bør sættes ind med størst iver.

Jeg har ofte i denne forbindelse haft anledning til at mindes den fremtrædende socialdemokratiske skolepolitiker K.M.

Klausen, som omkring første verdenskrig tog initiativ til nedsættelse af en »stor skolekommission«, der bl.a. i lyset af de internationale muligheder for et lille land og den almindelige sociale rejsning for tidligere undertrykte befolkningsklasser tog initiativ til at hæve det »almene kvalifikationsniveau« og indrette skolen, så både de praktisk og de bogligt indstillede fik deres behov og interesser tilgodeset.

Der var ikke noget med at blande leg og alvor, underholdning og undervisning, eller tilsløre de faglige krav under maske af, at man lavede »projektarbejde« med beskedne »produktkrav«, hvor »budskabet« er vigtigere end formen og det faglige indhold – og dermed det undervisningsmæssige udbytte.

Nu har vi været gennem en periode, hvor sjusk og ligegyldighed har været tolereret – hvis ikke ligefrem sat i højsædet! – til skade for dem, der ikke har haft forudsætningerne med hjemmefra. Mange forældre har i stedet betalt sig til en bedre skole, men denne så meget omtalte »flugt fra folkeskolen« er jo i bund og grund udemokratisk, for det kan da ikke være meningen, at de bedrestillede skal kunne købe sig til solid undervisning, mens menigmand får lov at sejle sin egen sø. Derfor er det asocialt at lade stå til og give frit slag for de falske lighedsprofeter.

Selv om vi i Modersmål-Selskabet aldrig spørger om partitilhørsforhold, så er vor formålsparagraf i sig selv et stykke kulturpolitik, som mange – på trods af meningsforskelle – kan tilslutte sig på tværs af tradionelle grænser.

Vi har i et lille land ikke råd til at se stort på sprog og kultur – så graver vi vor egen grav. Vi kan ikke klare os uden i en stor verden med stadig større internationale udfordringer. Og forudsætningen for at klare os i verden er bl.a. kendskab til de fremmedes sprog. Fremmede sprog kan man nu en gang ikke lære ordentligt uden grundlæggende viden om sit eget. I konkurrencen med de store lande forsvinder vi, hvis vi ikke har en grundlæggende viden om vor egen kultur og vor egen historie.

Det er derfor, det er så vigtigt med udfordringer i skolen. Det er at vise eleverne respekt, for det er faktisk menneskeforagt i renkultur at lade, som om eleverne ikke er indstillede på at lære noget andet end det allermest banale. Derfor skal vi arbejde med kvalitet og klare pensumkrav.

Alt for mange af vore unge er blevet »omverdensblinde«, fordi der ikke er tilstrækkelig mange, der i skolen har gjort dem begribeligt, at der er noget, de bør sætte sig ind i, selv om de ikke nødvendigvis er »motiverede« og selv på det tidspunkt kan se »nytten« af det. – Det er jo oftest noget, der erkendes sidenhen.

Både det aktuelle og det historiske – dagligdagen og de lange kulturelle linjer – bør have deres plads i skolen. Og derfor skal vi styrke bl.a. danskundervisningen.

En af de mange farer har været det tillokkende »udvidede tekstbegreb«, som nu skulle være på tilbagetog. Det var en overgang ikke »fint« at have læsebøger og at beskæftige sig med, hvad gode forfattere havde tænkt og formuleret, for det var både »borgerligt« og »finkulturelt«.

Men nu skulle der være lysning på vej. I stedet for det udvandede tekstbegreb, der ikke skelnede mellem skidt og kanel, er der nu kommet nogle langt klarere formuleringer, der angiver, hvad der skal foregå i gymnasiets dansktimer. Bl.a. skal vi nu »udvikle elevernes sproglige, æstetiske og historiske bevidsthed«, deres »evne til at reflektere over sproget« og deres »mundtlige og skriftlige sprogfærdighed«, ligesom »eleverne skal have et sikkert kendskab til eksisterende sproglige normer for staving, bøjning, orddannelse, betydning, syntaks m.v.«

Alt dette har Modersmål-Selskabet været med til at inspirere – og for mange i offentligheden kan det måske lyde banalt, men det er helt nye toner for mange – og modtaget med megen vrissen fra adskillige toneangivende i dansklærerverdenen, der ikke bryder sig om vor liberale minister og de »pensumstrammere«, der slutter op om hans reformer.

Også vor kulturarv er nu atter kommet i højsædet, hvor man før kunne slippe godt fra at læse et minimum af lødige tekster. Nu hedder det bl.a., at den overvejende del af undervisningstiden skal bruges på »historisk læsning«, hvor formålet er, at »eleverne opnår et overblik over den kultur- og åndshistoriske udvikling i Danmark fra oldtiden til vore dage«.

Vigtigst for os i Modersmål-Selskabet er nok de mange steder, hvor det slås fast, at eleverne ikke mere slipper godt fra sjusk med sproget. Det siges således f.eks., at »målet er, at eleverne vænner sig til gennem bevidste sproglige valg at formidle den ønskede meddelelse«, og at vi skal »udvikle elevernes bevidsthed om det sproglige udtryks nuancer og variationsmuligheder«.

Der er nok at tage fat på, men for mange dansklærere, der er vokset op i ly af 68-generationens laden-stå-til holdning, er det nok en barsk omstilling, hvor man nu skal til at bruge den røde blyant igen, og hvor det atter er tilladt, ja, ligefrem påbudt, at man skal rette eleverne, når de er på gale veje.

Jeg har oplevet ved en mundtlig eksamination til studentereksamen tragikomiske eksempler på elever, hvor jeg kunne notere, at vedkommende ved enhver lejlighed udlagde et tågeslør i form af et utal af »lissom«, »og sådan noget«, »eller den slags« sluttende af med et »ik' os'?« — De sidste førte jeg en lille statistik over — i løbet af 25 minutter blev udtrykket brugt fem og fyrre gange! Stakkels elever, som ikke har haft dansklærere, der var indstillede på at docere »eksisterende sproglige normer« i større omfang.

Men det er jo heller ikke let for elever at blive stillet over for krav i gymnasiet, hvis de ikke er blevet vænnet til den slags i folkeskolen, hvor billedet nok er mere broget.

Jeg har nylig blandt absolut fornuftige elever i første gymnasieklasse været stillet over for barokke fejl af typen »hun fortæller om hendes barndom« (hvis mon?), »hver mands ege« (det var næppe træer), »overdemissioneret«, »pissemistisk« (der ikke var lagt noget »frækt« i det), »dette er bevist«

(af sammenhængen må der menes »bevidst«), »enden-eller«, »katolisme«, »garnti« ... Ja, man kunne blive ved, og ét er sikkert: Der ligger en kæmpeopgave, hvis man skal bevæge sig i retning af det, der bl.a. står i Modersmål-Selskabets formålsparagraf: at »vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift«. Det kan jo være meget underholdende med individuelle staveformer og formuleringer, men ikke altid lige formålstjenligt, hvis man skal gætte sig til meningen – f.eks. ved fejl af typen »ægtefælden« – hvor det var den harmløse uden d, der mentes!

Forholdet er altså det, at man kan se med nogen optimisme på udviklingen inden for gymnasieområdet, mens billedet for folkeskolens vedkommende er mere speget. For mens gymnasiets forhold i stor udstrækning styres centralt med overordnet pædagogisk tilsyn i ministeriets direktorat, så er folkeskolen udpræget decentral.

Og her er nok det næste område, hvor der bør sættes ind. Med de nye skolebestyrelser er der lagt op til, at de enkelte skoler kan gå deres egne veje, men forhåbentlig inden for visse centralt fastsatte rammer, når det gælder undervisningens tilrettelæggelse og indhold.

ARNE J. HERMANN
F. 1930, cand.mag. i engelsk og dansk 1956. Undervist ved oplysningsforbund, Københavns Universitet, Københavns Aftenseminarium og Akademisk Studenterkursus. Fra 1964 ved Gammel Hellerup Gymnasium. En række tillidshverv inden for Radikal Ungdom og Det radikale Venstre m.v. Foredrag, artikler i ind- og udland om politiske, historiske, sproglige emner m.v. Bestyrelsesmedlem i Modersmål-Selskabet siden 1981.

Undervisning i skriftlig dansk

Povl Marstal

1. *Hvorvidt og hvorledes kan man sige, at sandheden ligger i midten?*
2. *Fortæl om en opfindelse.*
3. *Skiftende åndsretninger i Danmark i det 19. årh.*
4. *Redegør for væsentlige synspunkter om velfærdsstaten i Ignazio Silones: »Skrækken for velfærdsstaten« (tekst 6) og tag stilling til dem.*

Det påstås fra absolut upålidelig kilde, at Christian den Tiende ved studentereksamen besvarede opgaven med sandhedens placering. Alting udvikler sig; det gør stilemner også. De fire stilopgaver er led i en udvikling inden for disciplinen *dansk stil.*

»Sælsomt er Lykkens Gaver rundt fordeelt« skriver Oehlenschläger. Det gælder også glæden ved at skrive! Nogle nyder at formulere sig, for andre er det en pestilens. Men det ændrer ikke kendsgerningen, at det for det store flertal er en nødvendighed at kunne formulere sig. Evnen til at kunne udtrykke sig skriftligt kan ikke forbeholdes de få, som nornerne gav talentet i vuggegave.

Kravet om undervisning i skriftlig dansk er således, helt logisk, en nødvendighed, og undervisningen strækker sig da også fra 1. klasse til og med 3g i det samlede skolesystem. Der undervises dygtigt og systematisk i skriftligt dansk, der skrives sågar lærebøger, der med skiftende held bidrager til en systematik. Forestillingen om at man lader eleverne skrive los for at se, hvad der sker, og intet andet, er heldigvis normalt en vrangforestilling!

I en af de islandske sagaer møder man den fornuftige leveregel, at man skal have et hoved, der kan stå for småmænds

hug. Det er sjældent svært, det er kun et spørgsmål om indstilling. Svært bliver det først, når stormænd hugger, navnlig når hugget virker som en blind slange, der hugger ned i mørket!

Med samme hyppighed, som søslangen i Loch Ness viser sig, kommer angrebene på dansk stil! »Man kan ikke undervise i disciplinen«. Heraf må man vel slutte, at alle anses for født med talentet for at skrive, eller at skriftlig fremstilling er forbeholdt de sjældne få, som den gave forstå! Da den første egentlige gymnasielærebog i disciplinen udkom, nemlig »Dansk Stil«, reagerede professor Steen Eiler Rasmussen i en kronik: I bedste fald var bogen overflødig. Hertil må man sige: »Ja, for ham!« En stor æstet og fremragende essayist har ikke brug for den; det kan vel ikke undre nogen: Alle ved jo, at man ikke skal give bagerbørn hvedebrød.

Man kunne fortsætte: Man skal ikke undervise alle professorer i stilskrivning! Professor i dansk sprog ved Københavns Universitet, Erik Hansen, er den nyeste stormand, der uddeler hug til landets dansklærere. Han går i Steen Eiler Rasmussens fodspor og fastslår på sin sædvanlige frejdige facon, at man slet ikke skal undervise i skriftlig fremstilling. Hørte man det radiointerview, hvor synspunktet blev fremsat, anede man bag professorens ord, at skriftlige resultater opstår næsten af sig selv; én, to, tre, vupti, så snart folk fatter en blyant gruppevis! Hokus pokus og vi har den romantiske misforståelse som med folkeviserne: Det skriftlige resultat opstår af folket!

Erik Hansen har naturligvis ret i, at et skriftligt resultat, bestemt af omstændigheder, undertiden bør gennemarbejdes i en gruppe af fagfolk, inden et færdigt resultat foreligger. Men han glemmer, at der må foreligge et skriftligt oplæg, gruppen kan bearbejde. Oplægget skal da skrives, og det endelige resultats kvalitet afhænger så sandelig af oplæggets. Har man blot én gang været to om at formulere et brev, ved man, at det er så godt som umuligt. Altså må den enkelte kunne formulere sig for at stå alene med en skrivelse eller for at kunne levere et godt oplæg. En af Erik Hansens mange begavede og humo-

ristiske fagbøger om sprog har den præcise og velklingende titel: »Ping- og Pampersprog«, der klart undsiger begge typer. Det kan derfor undre en af hans fans, at han pludselig optræder i arenaen som Ping! I det omtalte radiointerview, hvor jeg ved, der kun blev givet ham meget lidt tid til at tænke sig om inden, undsiger han således alle landets dansklæreres samvittighedsfulde arbejde med skriftlig fremstilling! Det er ikke retfærdigt! Det er denne sagsfremstilling heller ikke helt! Erik Hansens synspunkter i flere artikler, hvor han behandler emnet og sine radioudtalelser, er langt mere nuancerede og rigtige end frontalangrebet i radioen.

Der undervises som nævnt i skriftligt dansk i hele skoleforløbet. Altså også i gymnasiet, som det følgende refererer til. De fire stilemner, der indleder denne artikel, viser som tidligere omtalt et historisk forløb. Den sidste opgave (om velfærdsstaten) er den type opgave, der er i brug i dag. Typen blev egentlig udviklet til HF og er som flere andre gode træk ved HF for længst gået over i gymnasiet. Ved studentereksamen udleveres et hæfte med tekster, samlet om et tema. Den citerede opgave er fra sommereksamen 1986, hvor hæftets tyve sider centrerede sig om velfærdssamfundet og menneskets vilkår i det. Hæftet rummer otte tekster (bl.a. digte) og gengivelsen af to malerier i farver, der også kan tolkes som hørende til temaet. Ud fra teksterne stilles eleverne over for valget mellem syv opgaver, hvoraf kun én skal besvares.

Man kan stille spørgsmålet: Hvad vil man opnå med sådanne opgaver? Man kan hurtigt slå fast, at målet ikke er at skabe en ny Steen Eiler Rasmussen eller en ny Erik Hansen. Få nye udgaver af den slags dukker op hvert år og honoreres med 13! Det må betragtes som en glædelig sidegevinst, der kan være helt uafhængig af tolv års undervisning. Målet er at give alle elever et brugbart stykke *universalværktøj*, og som med alt værktøj skal man lære at benytte det rigtigt. Langt den overvejende del af studenterne får i deres senere tilværelse brug for at formulere sig skrifligt: I markedsanalyser, tekniske rap-

porter, juridiske responsa osv. Listen er lang, enhver kan fortsætte den. Der er langt fra gymnasiets stile til det, man senere skriver, ser det ud til! Men det er den store misforståelse! Virkeligheden er den, at den danske stil giver universalværktøjet til al senere skrivning. Det er for indlæringens skyld, universalværktøjet anvendes på tekster som i opgavehæftet til studentereksamen. Her lærer man altså at bruge det værktøj, der gør, at man på sit senere fagsprog kan løse en stillet skriftlig opgave i en velopbygget og velformuleret form. Målet med dansk stil i gymnasiet er således ikke blot at kunne løse studentereksamensopgaver, men netop at kunne formulere sig på det felt, hvor livet kræver, man folder sine faglige evner ud. At nogle så også folder sig ud skriftligt på områder, hvor de ikke har evnerne, behøver ikke at være gymnasiets fejl!

Et spændende aspekt er, om man som stilskriver/skribent skal besvare en opgave engageret eller tilstæbt objektivt. Det må afgøres ud fra den stillede opgaves karakter og ud fra skribentens holdninger. At vurdere og tage en begrundet stilling er et krav, der stilles i alle gymnasiets fag, også i skriftlig fremstilling. Men det er spændende at iagttage nogle specifikke forskelle i besvarelserne. Der er således en klar forskel på mange sproglige studenters formulering og matematikernes. En sproglig bruger ofte dobbelt så mange ord for at sige det samme som en matematiker! Men den sproglige formulerer sig ofte dobbelt så smukt. Begge har deres kvaliteter. Nogle gange fortæller opgavetypen, hvad der er bedst, andre gange er der tale om ligeværdige kvaliteter. Der er også geografiske forskelle på besvarelserne. Man skal som bekendt ikke generalisere, men det er ofte ganske underholdende at gøre det! For en københavner er ord som super og gigant ofte udtryk for normal størrelse, mens en jyde som bekendt vælger de små ord for ikke at komme til at sige noget pjat! (Fyn er fin!). – En tredie forskel, der ikke skal sløres, er forskellen på lærere. En dygtig undervisning slår klart igennem i en klasses besvarelser. Så disciplinen kan altså læres!

Den moderne opgavetype til HF- og studentereksamen har en lang række positive sider, når målet er at give eleverne et universalværktøj til skriftlig fremstilling. Men typen har, som stort set alt her i tilværelsen, også sine negative sider. En af fordelene med tekster er, at eleverne ikke skal »opfinde stoffet selv«, hvad man naturnødvendigt må, når man kun får en overskrift som opgaveformulering (»Skiftende åndsretninger ...«). Teksterne er således ofte medvirkende til, at en svag elev ikke går i bund. Ulempen er, at den stærke elev har tilsvarende svært ved at gå i top. Den talentfulde skribent begrænses ofte af teksterne og ville være bedre hjulpet med kun at få en overskrift. Han ville så bedre kunne udnytte sit talent frit, skolet som det tilmed er blevet gennem undervisningen.

Man kan stille spørgsmålet: Hvad er det egentlig, man skal kunne, når man skal beherske universalværktøjet. Det kan vel ikke undre, at man skal kunne stave (inden man når gymnasiet). Selv om Dansk Sprognævn ofte giver valgmuligheder, er der dog mange ord, der kun kan staves rigtigt på én måde! (En fodnote: Karakteren 13 gives for det usædvanlig selvstændige. Hvordan går det så til, at man i folkeskolen kan få 13 i diktat? Selvstændighed i stavning kan man efter min mening kun opnå ved at stave forkert!). Langt de fleste studenter staver tilfredsstillende. Man kan af og til møde ofre for de lærerårgange, der er indlært i ikke at spilde elevernes tid med så ligegyldige fænomener som stavning. Det er bare synd for ofrene! Sproget er blevet friere hos de fleste. Folkeskolens moderne form, hvor eleverne lige fra første klasse lærer at udtrykke sig over for kammeraterne, slår igennem. Men frihed kan på andre felter have uheldige virkninger: Jeg undsiger ikke pausekommatering; det er rimeligt, det er tilladt at benytte den, jfr. Retskrivningsordbogen. Men pausekommatering kræver en sådan sproglig forståelse, en intellektuel følsomhed over for det lille tegn komma, at korrekt brug af pausekommatering nærmer sig det kunstneriske! Resultatet i studentereksamensstilene er ofte totalt tegnanarki. Kryds og bolle lyder

oldnordisk, men det fungerer: Det giver mange meningsfyldte tegn, der letter læsningen, og få meningsløse, man let kan lære at udelade. Pausekommatering i stilene giver få meningsfyldte tegn og mange meningsløse, der forstyrrer læsningen. Heldigvis kan man selv vælge, hvad man vil lære eleverne, men det er vel ikke helt meningsløst at vælge noget, de kan lære!

Bogen »Dansk Stil« blev iøvrigt til efter et analysearbejde af, hvor eleverne egentlig kuldsejlede, når de gjorde det. Resultatet blev, at bogen indførte begrebet »ordnende synspunkt«. Man kan disponere sit stof på mange måder, men afgørende er det, at eleverne lærer at vælge ét synspunkt, der er konstituerende for dispositionen. Kun de få mestrer at skrive associativt og samtidig bevare overblikket og dermed balancen. En af nøglerne til en god stil ligger i at få eleverne til at bruge tiden rigtigt: Der skal anvendes tid på tilrettelæggelsen af stoffet, inden skrivningen begynder. Den anvendte tid vindes ind ved fremstillingen, og resultatet bliver langt bedre.

Når det skriftlige resultat foreligger, skal det vurderes. Det gælder stort set alt skrevet. Man får næppe sprogkarakter for sin teknikerrapport som ingeniør, men fremstillingen er ikke ligegyldig af den grund. Studentereksamens- og HF-stile bliver som bekendt bedømt på fremstillingen, ikke på synspunkter o.l. Tilstræbt enighed med læreren bør være en tilfældighed! – Loch Ness-slangen er en flerhovedet slange med smag for agurker! Stort set hvert år i agurketiden dukker diskussionen om vurdering af stile op. En trist diskussion, hvor alle med lidt ond vilje kan bevise det, de vil: Vilkårligheden! Heldigvis hører vilkårligheden sammen med slangen! Virkeligheden er en helt anden. I stedet for agurkesnak kunne man holde sig til den videnskabelige undersøgelse af stilvurdering, som det svenske pædagogiske institut har lavet (Uppsatsbedömning och uppsatsskrivning, C.H. Björnsson). Udgangspunktet er definitionen på »den rigtige karakter«. En stils rigtige karakter er gennemsnittet af 100 læreres karakterer for

stilen. Definitionen er naturligvis udtryk for et bevidst valg. Man sender stilene til flere gange 100 lærere. Stilene får alle de samme karakterer hver gang. Så sender man stilene til 90 nye lærere, 80, 70 ..., 10, 9, 8, ..3 og til sidst til 2. Resultatet er, at man med 3 lærere stadig får et tilfredstillende resultat af bedømmelsen. Ved to lærere får langt den overvejende del af stilene den rigtige karakter (i hvert fald et statistisk tilfredsstillende resultat!). Forudsætningen er, at den ene af de to lærere ikke er elevens egen lærer, så kommer der nemlig en uønsket effekt: Den gode elev, der er uheldig, får for meget, den svage elev, der er heldig, får for lidt. – Undersøgelsen arbejder også med brugen af delkarakterer: Én karakter for stavning, én for dispositionen osv. kontra en helhedsvurdering. Resultatet af undersøgelsen er, at brugen af delkarakterer fører til forkerte karakterer for stilene. Det rigtige er at give en helhedsvurdering. Måden, danske studentereksamens- og HF-stile vurderes på, er altså optimal, idet brugen af tre censorer ville blive for dyr, og resultatet må anses for tilfredsstillende med to censorer, der tilmed mødes. Erfaringen viser også, at man år efter år er utrolig enig med de skiftende kolleger, man censurerer med. Realiteterne viser, systemet duer. Men det forudsætter et erfarent, tolerant censorkorps med klart blik for, at det ikke er de personlige synspunkter, der normalt skal vurderes, og at emnerne kan opfattes forskelligt, uden at der er tale om en misforståelse.

Ser man fremad, og det skal man jo, kunne man ønske sig, at studenter- og HF-opgaverne blev en kombination af opgaver, knyttet til tekster (og billeder) som nu, og opgaver, formuleret som overskrifter. Opgavekommissionen vil uden tvivl hævde, at der altid findes en opgave, der kan opfattes som en overskrift, men den opgave er aldrig uafhængig af teksternes tema. Man burde nok give den gode stilskriver flere strenge at spille på, uden at man tog noget fra den svage.

Konklusionen af ovenstående kan enhver drage, som man vil. Min konklusion er: Selvfølgelig kan og skal der undervises

i noget så væsentligt som skriftlig fremstilling! Fri os fra dem, der har fundet de vises sten. Det skal nok vise sig, at Christian den Tiendes stilemne ikke var helt tosset: Sandheden ligger nu nok i midten!

POVL MARSTAL
F. 1928. Cand.mag. i dansk og græsk kultur. Rektor for Randers Statsskole 1970-79 og siden for Faaborg Gymnasium. Har bl.a. udgivet »Dansk Stil, grundbog for HF og Gymnasiet« (s.m. Tage Bülow-Hansen og Thomas Jørgensen, 1967).

Et kvarter om dagen – samarbejde til succes

Torben Steen Nielsen

I en tid, hvor der stadig stilles større krav til elevernes læsefærdighed, er det meget væsentligt at gå nye veje. Vore elever skal kunne læse med rimelig hastighed og sikkerhed, når de begynder i 3. klasse. På dette klassetrin starter undervisningen i orienteringsfagene, og for at komme godt i gang med dette for eleverne nye og spændende område er det vigtigt, at eleverne i løbet at 3.-4. klasse får god læsehastighed og en ordentlig forståelse af det læste.

Alle erkender, at skolen er blevet mere boglig end tidligere, og ingen vil vel benægte, at der også efter skolen stilles betydelig større boglige krav end nogen sinde tidligere. Vi har vel efterhånden ikke en eneste uddannelse, der ikke kræver, at de unge mennesker skal tilegne sig teoretisk viden.

Da elevernes hverdag i skolen i høj grad skal bygges på deres lyst til at være der, er det vigtigt, at de oplever mange sejre – og få nederlag. For ikke at skabe tidlige tabere i skolen er det bydende nødvendigt, at vi bruger al vor fantasi.

Med hjælp fra boghandler Johannes Green, Sorgenfri, greb vi derfor på Virum Skole den fremragende idé, Gunilla Wallersköld, Sverige, lancerede for ca. seks år siden, at forældrene hver dag skulle læse højt for deres barn et kvarter om dagen. Dette skulle foregå, indtil barnet selv kunne læse. Barnet skulle så – lidt efter lidt – overtage højtlæsningen, således at det blev forældrene, der lyttede.

På den måde sikrer vi den lille daglige dosis.

Gunilla Wallersköld skriver i »Bogmarkedet«:

»Denne »læsetid« hver dag er vigtig for barnet, fordi den giver barnets dets »egen« tid sammen med forældrene. En så-

dan »læsetid« giver også mulighed for at få snakket med en voksen, og det er vigtigt, da skoledagene sommetider kan opleves som både anstrengende og konfliktfyldte. Denne daglige højtlæsning giver også automatisk barnet et rigt ordforråd og en god forståelse for, hvad bøger kan give af oplevelser og spænding. Uden denne »markedsføring« forstår barnet ikke, hvad bøger egentlig kan give og har svært ved at forstå, at en tyk bog uden billeder i kan give noget af værdi.

Ved hjælp af forældrenes højtlæsning vækkes også barnets læselyst samtidig med, at det selv begynder at lære at læse. Mange undersøgelser peger på, at jo tidligere børn får bøger læst op, og jo oftere der finder højtlæsning sted i hjemmet, des bedre bliver de til at læse, og deres ordforråd bliver stort. Dette medfører, at for de børn, som tidligt er kommet i kontakt med bøger, går skolearbejdet betydelig lettere end for de børn, i hvis hjem der sjældent eller aldrig findes bøger.«

Når børn skal lære at læse, må det være meningsfyldt. Træning kan være både morsom og meningsfuld, hvis man gør fremskridt i processen. Det er derfor vigtigt, at både lærere og forældre arbejder meget bevidst med denne side af læsningen. Når børn begynder at læse selv, udvikler de normalt hurtigt deres læsehastighed og forståelse, og derfor kommer disse børn i en god cirkel. Jo mere de læser, des bedre går det, og deres oplevelser bliver bedre og bedre.

Omvendt går det for de børn, der ikke kommer ordentligt i gang. De undgår netop læseaktiviteter, og det virker også selvforstærkende på den måde, at nederlag i læsning leder til nye undvigelser, som reducerer mulighederne for at udvikle nye færdigheder.

I idræt og musik kender vi alle vigtigheden af at øve sig på den samme færdighed igen og igen for at opnå en præcision. Det gælder om at finde områder, hvor børn accepterer det nødvendige i at træne, og læreren må så i sin argumentation overføre dette til læsningen. Det gode gamle udtryk »øvelse gør mester« er stadig gældende.

Al indlæring har to sider. Samtidig med indlæring af nye færdigheder lærer barnet noget om sig selv. Brik for brik sammenstykkes på denne måde et syn på sig selv – barnets selvbillede.

Mange oplevelser af succeser med læsningen fører til et positivt selvbillede og giver selvtillid. Mange oplevelser af fiaskoer i disse situationer fører til et negativt selvbillede, der i mange tilfælde præger hele barnets hverdag.

Derfor er det vigtigt, at lærere og forældre i denne fase går langsomt frem og ikke presser barnet ud i nederlagssituationer, så at barnet i stedet for at lære at læse oplever, at det ikke kan læse.

Vær opmærksom på, at der skal tid til at lære – ikke kun øvelse.

Rent praktisk gribes ordningen an efter det gammelkendte mønster med et klassebibliotek – udlån fra skolebiblioteket. Dansklæreren står så for bogbytningen og sørger samtidig for at notere, hvor meget det enkelte barn får læst.

Selvfølgelig har mange – også forældre – spurgt, om det nu er nødvendigt at skulle læse et kvarter om dagen? Er det ikke lidt for skematisk?

Mange mennesker lever efter en kalender. Alle aftaler bliver noteret, og her mener vi også, at man skal huske sine børn.

De bliver nemlig hurtigt Sorte-Per i kampen om forældrenes tid. Derfor er det meget vigtigt at gå ind på de præmisser, der styrer vor hverdag.

»Notér i din kalender, at dit barn har krav på et kvarter hver dag, og overhold aftalen, ligesom alle andre aftaler.«

Den opmærksomme læser har naturligvis opdaget, at vi på denne måde slår to fluer med et smæk.

At læse med sit barn er jo i lige så høj grad at hygge sig!

Vi har altså formaliseret en form for lektielæsning/læsetræning og samtidig formaliseret hyggesituationer, hvor børn og forældre kan få talt sammen om det, de læser, uden at radio eller fjernsyn griber forstyrrende ind.

På Virum Skole har ordningen nu fungeret i cirka 18 måneder, og de børn, der gik i 1. klasse, da ordningen startede, går nu i 3. klasse. Der er stadig mange familier, der holder fast på læsekvarteret, og børnene giver udtryk for, at de nyder det.

Vi mener at kunne spore en større læseinteresse hos de børn; men endnu er det for tidligt at drage mere vidtgående konklusioner.

Vi kan opfordre alle skoler til at gå i gang med et lignende forsøg på et praktisk stykke skole/hjem-samarbejde.

Det kan kun blive en succes.

TORBEN STEEN NIELSEN
F. 1943. Uddannet som typograf 1963, i personaleadministration 1966, derefter seminarieuddannelse og undervisning. Inspektør ved Virum Skole siden 1981.

MA

Sproget gør verden større og menneskene bedre

Ingerlise Koefoed

»Statsminister Poul Schlüter har en enestående chance for at vise sin forligsvilje i dag ved at give Socialdemokratiets formand Svend Auken et lille men klart forhandlingresultat på uddannelsesområdet ...

Det er ... en offentlig hemmelighed, at Specialarbejderforbundets kongres vil blive bestemt af tre krav: For det første uddannelse, og når det krav er opfyldt, skal der tales uddannelse, og så kan man gå over til – uddannelse!

Det er dernæst ikke nogen offentlig hemmelighed, men offentligt kendt, at intet lægger mere gift for et forlig med regeringen i Specialarbejderforbundets medlemskreds end den bureaukratiske og utroværdige måde, hvorpå regeringen bl.a. har forvaltet forligene sidste år om uddannelsestilbud til de arbejdsløse. En moppedreng på to telefonbøgers tykkelse fylder de tusindvis af lovbestemmelser, cirkulærer, bekendtgørelser, fremstillinger og vejledninger, som administrationen af arbejdsløshedskasserne skal jonglere rundt med til daglig, så når der indgås forlig om en mere aktiv arbejdsmarkedspolitik med uddannelses- og jobkrav til den enkelte frem for passiv støtte, er det vigtigt, at regeringen går frisk og fordomsfrit til virkeliggørelsen af forligene. Det er ikke sket og det har fremkaldt fantastisk bitterhed.«

(Information, fredag den 15. september 1989, s. 1)

Det er ikke af politiske grunde, jeg har valgt at indlede mit indlæg om sprog og magt med dette citat, men fordi det forekommer mig at være meget relevant i sammenhængen. Det viser for det første, at der er en stærk erkendelse af nødvendigheden af uddannelse, hvis man skal kunne fungere i sam-

fundet og få indflydelse på sit eget og samfundets liv, og det viser for det andet, hvordan man ved hjælp af indviklede regler, langstrakte procedurer, uigennemskuelige bestemmelser og dynger af papir kan gøre det næsten umuligt for mennesker at udnytte deres rettigheder og skaffe sig den viden og indsigt, som de har brug for.

Har det noget med sprog at gøre? Ja, selvfølgelig. Fra den dag, børn begynder at tale, eller allerede fra den dag, de begynder at forstå de ord, de voksne siger til dem, vokser deres verden.

Når de kommer i skole og lærer at læse, at skrive og at diskutere, vokser den endnu mere. Udviklingen af intellekt, fantasi og overblik har en tæt sammenhæng med sprogets udvikling – man får magt over sig selv, når man får magt over sproget. Og sproget danner, trods alle nye medier, stadig basis for forståelsen og uddybningen af verden. Derfor er krav om mere uddannelse og stadig mere uddannelse også et krav om uddybning af sproget. Ikke blot af evnen til at stave rigtigt eller sætte ordene ind i mere eller mindre sofistikerede sammenhænge, men om sprog, der gør det fag, man uddanner sig i, mere forståeligt, sætter de nye fagudtryk og begreber ind i nye sammenhænge og gennem samtidig udbygning af de almene fag og den almene uddannelse også sætter den faglige viden i sammenhæng med den hverdag, som må være udgangspunktet for den fornuftige anvendelse af viden.

Jeg tror på sproget. På dets mulighed for at gøre verden større og menneskene bedre til at fortolke verden. På dets evne til at dele helheder op i detaljer, til at belyse sammenhænge og sætte detaljer ind i nye helheder. På dets magt til at gøre samtalerne mere nuancerede og mindre til erklæringskrige. Men også på dets evne til gennem korte slogans at gøre sandheden enklere, end den er – til velsmurt og indsmigrende eller voldsomt og truende at forføre og undertrykke mennesker til at acceptere beslutninger og systemer, der ikke er i deres inderste interesse.

Der tales og skrives i disse år meget om »sprogets forfald«. Man skal selvfølgelig tage skriverierne og læserbrevene med et gran salt. Ældre mennesker har altid været bekymrede over det sprog, som de yngre og børnene taler: De bruger grammatikken forkert. De kan ikke stave. De anvender ord, som man ikke måtte sige i det pæne selskab, da de ældre var børn. De bruger flade a'er, hvor de gamle brugte dybe. Osv. osv. Det er svært for de ældre, hvis liv naturligvis har en tæt tilknytning til det sprog, som har været deres, at acceptere, at sproget er og skal være en levende organisme, som stadig udvikler sig, og at det, der er forkert grammatik og stavemåde i dag, måske er lyst i kuld og køn i morgen. Fordi man sagde »Bre'gade« og »*A*frika« engang, behøver man ikke at sige det i hele menneskehedens fremtid. Men protesterne er en bekræftelse på, at man opfatter sproget som en vigtig del af sin identitet. Måtte den erkendelse være så stærk, at vi forstod, at sproget også for indvandrerne er en vigtig del af *deres* identitet, og at mange af dem, hvis de tvinges til at opgive deres eget sprog som førstesproget, vil blive endnu mere hjemløse i det fremmede, end de er i forvejen.

Skal man så fuldkommen afvise udsagnene om sproget, der »forfalder«? I deres støvede og korreksende form, ja. Vigtigt er det derimod at erkende, at sproget af politiske og økonomiske årsager og muligvis også på grund af konkurrencen fra de mange medier, der udtrykker sig mere i billeder end i ord, kan blive svækket, og at der for menneskers personlige udviklings og for demokratiets udviklings skyld må gøres en indsats for fortsat at sikre børn og voksne mulighed for sproglig vækst og udvikling.

Hvorfor sproget er *moders*målet, mens det land, som sproget tales i, er *fædre*landet, skal jeg ikke fordybe mig i. At sproget er »moders« mål, hænger vel sammen med, at det i gamle dage var moderen, der talte mest med barnet, og at det var af hendes pludren, snak, højtlæsning, skældud mv. barnet udviklede sit første sprog. Sådan er det ikke mere, moders røst

afløses efter barselsorlovens udløb af dagplejemoderens eller pædagogens sprog og tale. Det kan godt være, at de travle dagplejemødre og pædagoger ikke har helt så meget tid til at tale med de små børn, som hjemmemødrene havde, og at nogle børn af den grund er lidt længere om at lære at tale. Men kvinderne er gået ud på arbejdsmarkedet for at blive, så der må gives dagplejemødre og pædagoger mere viden om sprogets betydning, mere indsigt i børnesange og børnebøger og først og fremmest mere tid til at tage sig af børnene og mindre stress i det daglige arbejde, hvis de skal hjælpe børnene sprogligt. Det kræver færre børn pr. voksen, det kræver mere uddannelse i børns sproglige udvikling, i sprogets betydning og i børnelitteraturens og højtlæsningens muligheder.

På en konference for børnebogsforfattere, pædagoger, lærere og børnebibliotekarer var der en forfatter af meget gode småbørnsbøger, som minsandten sagde om højtlæsning, at det vigtigste ved højtlæsningen var selve situationen – at man sad tæt sammen med barnet og havde god tid til hygge – ikke den bog, man læste højt af. Det er rigtigt, at den sociale situation, samværet og det, at den voksne gør noget bare for barnet, er vigtig. Men bogen, der læses op af, historien, der fortælles, er også vigtig. Hvis den er god, så er der spændende ord i den, der er nye personer, der sker ting, som er forbavsende eller bare anderledes end det, man kendte før. Og der er noget at snakke med den voksne om, at spørge om, at lege bagefter måske, at vende tilbage til næste gang, der læses op, hvis man har brug for at få det, man oplevede første gang, uddybet og fordybet.

Højtlæsning af den art synes at være forsvundet mange steder. Der er ikke tid, og forældre, der hører pædagoger og skuespillere fortælle i radio og tv, føler måske også, at højtlæsning i amatør/forældreklassen ikke længere kan slå til. Men de glemmer, at mediekommunikationen er envejskommunikation. Der er ingen pauser til at stoppe op og hvile sig lidt, hvis historien bliver for voldsom eller spændende. Der er

ingen mulighed for at spørge om ting, man ikke rigtig forstår. Der er ikke noget at snakke om bagefter, hvis man så og hørte fortællingen, mens de voksne lavede mad, og man blev »passet« af fjernsynet.

Der er nogle voksne, der er begyndt at tænke lidt i de baner. Ved en nordsjællandsk skole har der været en kampagne for højtlæsning »15 minutter om dagen«, og den er nu blevet taget op på landsplan. Udgangspunktet er, at man gennem højtlæsning kan hjælpe børnene til en bedre sproglig udvikling. Godt nok, men på en eller anden måde også et udtryk for, at vi er blevet meget nøjsomme i vores krav om sproglig og intellektuel udvikling. Med femten minutter daglig redder man næppe verden – men det kan jo godt være, at oplevelsen af at læse højt og være sammen om højtlæsningen bliver så god, at de femten efterhånden vokser til tyve, tredive og tres, mens fjernsynet står tavs og forgræmmet i hjørnet og passer sig selv.

Er der da gode bøger at læse op af? Man hører og læser jo så meget om børnebogens elendighed og om bogens krise i det hele taget. Der er stadig mange gode fortællinger og bøger at læse op af og læse selv. Eventyr fra gamle dage og moderne eventyr, realistiske fortællinger om små og store børn, pragtfulde billedbøger med fine ord osv. Men det skal ikke skjules, at det begynder at knibe – at der er blevet længere mellem de gode nye bøger, end der var for nogle år siden. Bibliotekerne, som har været og efter min mening stadig skulle være sikkerhedsnettet under bredden og kvaliteten i litteraturtilbudet for voksne og børn, er underkastet hårde besparelseskrav. Der købes stadig mange bøger, og der lånes mange bøger ud. Da bibliotekarer imidlertid også er mennesker, som gerne vil beholde de job, som politikerne har ansat dem i, vil de selvfølgelig også gerne bevise deres og deres bibliotekers nytte. De vil låne mange bøger ud, eftersom politikerne er tilbøjelige til at anlægge markedsøkonomiske bedømmelser også på de offentlige tilbud – de skal bruges af mange, for at man kan tillade sig at anvende »skatteborgerpenge« på dem. Og hvad

»sælger« bedst i biblioteker som andre steder? Det lette, det ikke-forstyrrende, det lidt overfladisk morsomme eller drømmeskabende, mens de alvorlige bøger, der iøvrigt godt kan være morsomme også, det lidt svært tilgængelige med de uddybede person- og miljøskildringer og den indviklede, ikke forhåndssikrede slutning aldrig har været for de fleste, men til gengæld har skabt grundlag for mange fantasifulde nyvindinger.

Summa summarum: Da bibliotekerne skal låne meget ud, og da de låner mest ud af det lidt lettere, så køber de mest af det, og da forlagene er afhængige af bibliotekernes indkøb, ikke mindst når det drejer sig om bøger for børn og unge, så udgiver de mest af det lettere og har i mange tilfælde ikke mulighed for at udgive ret meget af det helt særlige og specielle. Besparelserne på bibliotekerne griber ind i bogverdenens fødekæde, og vil man ændre bogtilbudet, må man enten gengive bibiliotekerne rimelige økonomiske muligheder eller med selektive støtteforanstaltninger sikre, at de lidt mindre tilgængelige kvalitetsbøger stadig udkommer. Det første var faktisk det bedste, for så fik de »smalle« bøger en ligestilling med de »bredere«. Særbehandling af visse kvalitetsbøger og anden kvalitetskultur får altid diskussionen om formynderi op på nogle højder, som den har svært ved at bevæge sig ned fra igen.

Har man ikke også hørt meget om, at børn nuomstunder hverken kan læse eller stave? Er det ikke skolelærerne, som svigter eller som ikke har evnen til at trænge igennem nutidsbørnenes larm og rabalder? Det er ikke skolerne, der svigter, og det er heller ikke lærerne, selv om det kan være rigtigt, at børn er knap så disciplinerede, som de var engang – og det er vel i grunden ikke så galt. De, der svigter, er igen politikerne. For selv om den folkeskolelov, som skolen eksisterer under og har eksisteret under den sidste halve snes år, udvidede skolepligten, så udvidede den ikke børnenes muligheder på det dansksproglige område. Man skulle gå i skole ni år – og det

var da vel også det allermindste, et samfund som det danske kunne være bekendt – men i de ni år skulle man altså have ca. 40% færre dansktimer end tidligere i de obligatoriske syv år, og nogle af de dansktimer skulle gå til den gode nyskabelse »klassens time«, hvor børnene skulle drøfte problemer m.v. med hinanden og læreren. Vel, der blev indført fag, som kunne indebære sproglige og intellektuelle udfordringer: Orientering, samfundsfag m.v. Men baggrunden for de fag og for den kvalificerede undervisning og samtale må vel stadig være, at man både kan tale, skrive og læse differentieret, og derfor vil jeg på min egen gammeldags facon påstå, at man er nødt til at holde fast ved dansk- og litteraturundervisningen (og ved de øvrige kreative og musiske fag, som også fik en krank skæbne med den nye folkeskolelov). Det skal så retfærdigvis siges, at Bertel Haarder, der jo har et fantasifuldt, omend lidt svingende og ustadigt gemyt, som undervisningsminister har haft fat i disse problemer og ved udarbejdelsen af en ny læseplan for dansk har søgt at rette opmærksomheden mod det danske sprogs og den danske litteraturs betydning i folkeskolen.

Hvad så med medierne og den indflydelse, som de har på børns og voksnes fritid og på børns og voksnes bevidsthedsudvikling? Da vi for nogle år siden i mit parti, SF, langt om længe nåede frem til, at det kunne være en god idé at bryde Danmarks Radios »monopol« og etablere en ny dansk tv-kanal, TV-2, var begrundelsen, at mange forskellige danske kvalitetsprogrammer var et nødvendigt alternativ til alle de kommercielt styrede udenlandske satellitprogrammer, som snart ville oversvømme Danmark. Vi stillede dog krav om, at den nye tv-kanal skulle være friholdt for reklamefinansiering, fordi vi var overbevist om, at reklamer ville påvirke programvirksomheden: For at få reklamepenge skal man have mange seere, som kan blive påvirket af reklamerne, og hvordan får man de fleste seere: Svaret findes ovenfor under afsnittet om bibliotekerne. Vi blev udnævnt til at være både forældede og nostalgiske, fordi vi havde den holdning og blev ved med at have

den. Men tiden har (naturligvis) vist, at vi havde ret: Også i den grad! For ikke alene har reklamefinansieringen tvunget TV-2 til at satse meget på de populære udsendelser. Danmarks Radio er gået ind i jagten på seerne. Resultatet: Vi har fået to »danske« tv-kanaler, fyldt med fup og flimmer og med b-film af mange forskellige oprindelser, men alle med formålet: At fylde seernes tid ud med underholdende ingenting.

For så igen at være retfærdig: De to danske tv-stationer har det økonomisk ikke bedre end godt. Danmarks Radio får skåret på licensen, så de, selv om de ville, ikke har råd til at bestille ny dansk dramatik og nye danske film, og TV-2 har også fra politikernes side fået stillet så få midler til rådighed, at de må tigge om flere og flere reklamemuligheder hos de samme politikere. Igen et alvorligt spørgsmål til alle os, der ønskede et dansk, godt, sprogligt levende og fantasimæssigt aktivt TV? Vil vi leve op til vores egne visioner om dansk tv til danske seere, som faktisk helst vil have danske udsendelser, så må vi lukke op for pengepungen og slippe afhængigheden af reklamer og høje seertal. Vil vi blive ved at holde den lukket, så er vi med til at bilde mennesker ind, at fritid og afspænding er lig med bedøvelse og bevidsthedsmæssig stilstand.

Jeg tror stadig på sproget. Da vi i sin tid arbejdede for at undgå atomenergi, og i al den tid, vi har arbejdet for at sikre verden mod en altødelæggende atomkrig, har vi brugt mange ord. Vi har prøvet at gøre vores sprog levende, nøgternt, indtrængende, bønfaldende, og vi har udformet resolutioner og dagsordener – alle med det samme formål. Sproget har været et vigtigt redskab i den kamp, men det er klart, at man, når man taler meget om den samme ting, af og til falder ned i en rille og kører programmet af lidt automatisk. Den udmarvning truer hele det politiske sprog, og den kan komme til at true det mere, hvis opmærksomheden på sprogets bevidsthedsuddybende og billedskabende evne svækkes på grund af politisk og vel også folkelig uopmærksomhed.

Bliver man af og til pessimistisk, er man bange for, at det

gode og sande sprog, som man tror på, skal blive træt og virkningsløst, må man gå tilbage til bogreolen og finde bevis for, at sproget stadig lever og stadig kan give os de billeder, som vi har så stærkt brug for. Hvem har fx formuleret atombombens tragedie og dermed givet os endnu et middel i hænde til at arbejde for, at den aldrig falder, som Inger Christensen, når hun i digtsamlingen ALFABET i digtet ATOMBOMBEN FINDES skriver:

Hiroshima, Nagasaki

Hiroshima den 6.
august 1945

Nagasaki den 9.
august 1945

140.000 døde og
sårede i Hiroshima

ca. 60.000 døde og
sårede i Nagasaki

tal der står stille
et sted i en fjern
almindelig sommer

siden da er de sårede
døde, først mange, de
fleste, så færre, men

alle; til sidst
de såredes børn,
dødfødte, døende,

mange, til stadighed
nogle, omsider de
sidste; jeg står i

mit køkken og skræller
kartofler; vandhanen
løber og overdøver
næsten børnene
ude i gården;

børnene råber og
overdøver næsten
fuglene ude i
træerne; fuglene
synger og overdøver

næsten bladenes
hvisken i vinden;
bladene hvisker
og overdøver næsten
med stilhed himlen,

himlen, der lyser,
og lyset der næsten
fra dengang har lignet
atombombens ild
lidt

(Inger Christensen: »Atombomben findes« fra samlingen »Alfabet«, Lyrikbogklubben Borgen-Gyldendal, 1981).

INGERLISE KOEFOED
F. 1922. Bibliotekskonsulent, MF, forkvinde for Folketingets Kulturudvalg, børnebogsanmelder ved Politiken. Har udgivet børne- og ungdomsbøger. I Folketinget siden 1979 for SF.

Ortografisk perspektiv

Allan Karker

Der var engang en krig. Mens den rasede, blev den kaldt *majonæsekrigen.* Det er ikke længere siden end sommeren 1985, men selv for dem der husker bataljen synes den allerede fjern; og hos folkets flertal udløser dens malende kaldenavn næppe stærkere minder i dag end slaget ved Zama eller krigen for dronningens rettigheder.

Majonæsekrigen var en landsomfattende og ophidset debat om den danske retskrivning. Det der afstedkom rabalderet var et interview med Dansk Sprognævns nyvalgte formand om planerne for en revideret og ajourført udgave af den officielle Retskrivningsordbog fra 1955. I interviewet blev det som et eksempel på ortografiske nyheder oplyst at den fremmedartede stavemåde *mayonnaise* ville få en fordansket (men valgfri!) konkurrent: *majonæse.* Da denne stavemåde jo på det nøjeste afspejler udtalen, drog mange – også professionelle journalister – den forhastede og groft generaliserende slutning at fra næste år skulle vi til at stave alle ord som vi udtaler dem. Og det brød de mange sig bestemt ikke om. Midt i misforståelsen og det ledsagende spektakel i pressen kunne man få den flyvetanke at verden ikke har ændret sig siden kong Rehabeams dage: Det danske folk *vil* tugtes med ortografiske skorpioner. Men som vi siden skal se, er der mening i denne tilsyneladende galskab.

Majonæsekrigen blev en meget kort episode i landets historie, og med den nye Retskrivningsordbog af 1986 var freden beseglet. Nok indeholder ordbogen en liste over 660 ændrede stavemåder og ordformer, men den danske retskrivning ligner alligevel til forveksling sig selv.

Sagen er at nær ved halvdelen af ændringerne gælder ordenes form. Eksempelvis kunne en sammensætning af *fabrik* og

arbejder tidligere dannes enten med eller uden -s- i fugen, og Retskrivningsordbogen fra 1955 registrerede derfor to former: både *fabrikarbejder* og *fabriksarbejder;* det var en konstatering af to faktisk anvendte orddannelser, og med retstavning havde det ikke andet at gøre end det helt selvfølgelige at en eventuel s-lyd i udtalen måtte betegnes med et s når denne ordform skulle skrives. I 1986 var formen *fabrikarbejder* gået ud af almindelig sprogbrug, og den nye Retskrivningsordbog optog derfor kun *fabriksarbejder.* Her blev altså to ordformer reduceret til én. I andre tilfælde blev én ordform udskiftet med en anden, men også her dikteret af sprogbrugen; fx udgik *chilenser* til fordel for *chilener.* Tilsammen omfatter disse to typer af ændringer kun 31 ord.

Men i 285 tilfælde går bevægelsen den modsatte vej, således at én ordform i Retskrivningsordbogen fra 1955 under hensyn til den faktiske sprogbrug har fået en alternativ form. Fx optog den tidligere ordbog kun formen *anførelsestegn,* mens den nye desuden har registreret den konkurrerende (og vistnok langt mere gængse) form *anførselstegn.* Det er indlysende at de to forskellige orddannelser – afledt med -else hhv. -sel – må fremtræde forskelligt i skrift, men en staveændring er der ikke tale om. En anden sag er at Sprognævnet hermed har lyst det tidligere uglesete *anførselstegn* i kuld og køn. Det er kun ét blandt mange eksempler på at den institution som normerer den officielle retskrivning er nødsaget til at vælge og vrage mellem faktisk forekommende ordformer. Det problem er alvorligt nok, men det skal ikke drøftes her, eftersom det ikke (eller i hvert fald først i anden række) er et staveproblem. Lad det dog være sagt at Retskrivningsordbogen ikke (endnu?) har optaget ordformer som *akvarie, grundliggende* og *molestrere;* og at de nytilkomne alternativer bl.a. er *bagerst, bødeforlæg, dublant, eger, forpligtige, globe, hundred, indvilge, iøjefaldende, kranie, lærevillig, margin, nyttesløs, reetablere, sandkorn, sladrehank, smalhals, strømlinet, tast, tommelskrue, tyrker, udslagsgivende, vedligehold, yderligtgåen-*

de, æseløre, århundred – mon læseren i alle tilfælde kan se hvilken ordform de er alternativer til?

Men nu til de ændrede stavemåder. De berører 344 ord eller lidt over ½ procent af de ca. 60.000 ord i Retskrivningsordbogen. I 33 tilfælde er en valgfrihed mellem to stavemåder faldet bort, fx må *tjekkisk* ikke mere som alternativ skrives *czekisk*. Og umiddelbart kan det se drastisk ud at 126 ord har fået en ny stavemåde, uden alternativ. Men i de fleste tilfælde er den nye stavemåde kun ny i den officielle retskrivning; de skrivende havde for længst taget den i brug, sandsynligvis i den sikre tro at den netop var den korrekte – eksempelvis *babysitter, bolsjevik, charmør, chartek, delle, fatamorgana, gavflab, godte sig, jamen, knevre, madding, pjevset, regi, saxofon, tæske, ubåd, walisisk, zionist*. Det største antal ændringer består dog i en udvidet valgfrihed; den omfatter 185 ord der har fået godkendt to stavemåder i stedet for én, også her ofte fordi de skrivende allerede havde taget forskud på alternativet: *anseelig, bagstræb, blegsottig, egyptisk, etcetera, galoppere, gesjæft, gudskelov, hefte, kamuflere, karosseri, kerte, leddeløs, nogensinde, nubret, penalhus, rutsje, stadigvæk, tidsnok, trevl, vanilje, velbjerget* osv.

I alt dette er der ikke noget principielt nyt, intet der ligner en retskrivningsreform, heller ikke når det gælder stavningen af ord fra fremmede sprog. Den fordanskede *majonæse* som alternativ til den ægte franske *mayonnaise* har ikke blot uomtvistelige paralleller i dansk retskrivning, den er også på det nærmeste en uomgængelig konsekvens af den overordnede ministerielle bekendtgørelse om samme. Parallellerne ses i et ord som *bajonet*, der gengiver det ældre franske *bayonnette* (i nutidsfransk skrives det *baïonnette*), og i de mange ord med æ svarende til fransk ai, fx *affære, fadæse*, ja såmænd også *polonæse*. Og den overordnede bestemmelse lyder at »Fremmede Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og i Udtalen have tabt de fremmede Lyde, skrives efter Sprogets almindelige Regler«.

Som sprogformen i citatet viser, er denne bestemmelse ikke noget nymodens påhit. Den indgår i en detaljeret ministeriel bekendtgørelse af 7. juni 1889 om den danske retskrivning, hvor den afslutter paragraffen om »Fremmede Ords Skrivemaade« – som ganske vist også indeholder en række indskrænkende påbud, fx at ch, g, j eller ti i franske ord aldrig må ombyttes med sj. Med enkelte justeringer i en revideret bekendtgørelse af 27. februar 1892 står paragraffen stadig ved magt, og den er da også blevet efterlevet i de skiftende officielle retskrivningsordbøger fra 1891 til dato. For det enkelte ord er lakmusprøven altså at det er fuldt optaget og indgået i det danske sprog. Det kan man trygt fastslå om *mayonnaise* (lige bortset fra stavemåden), og derfor har dette ord siden 1986 kunnet skrives *majonæse* – af dem der foretrækker det.

Men hvad principperne angår, er alt ved det gamle. Den danske retskrivning er som hidtil konservativ, den holder ikke trit med sprogets forandring, og den afspejler derfor kun ufuldkomment den nutidige udtale.

Idealet for et sprogs ortografi er naturligvis at der til hver sproglyd svarer ét og kun ét tegn i skriften og vice versa. Det ældste runealfabet synes i alt væsentligt at have stået i et sådant forhold til den sprogform vi kender fra fx Lægæsts indskrift på guldhornet fra Gallehus. Men det er jo mere end halvandet årtusind siden, og den senere udvikling har i stigende grad gjort idealet til skamme. Blot nogle få eksempler: Vokaltegnene i, y og u står ofte for en mere åben udtale, svarende til lydene e, ø og å, fx i *vifte, skylle* og *kunde,* til forskel fra fx *gifte, skylde* og *kunne.* Bogstavforbindelserne eg og øg er flertydige; de kan stå for lang vokal plus spirantisk (»blødt«) g som i *veg* og *søge,* men i fx *leg* og *nøgen* dækker de over diftonger som i andre ord skrives ej og øj, fx i *vej* og *nøjes.* I bogstavforbindelserne hj og hv er h'et altid stumt – *hjul* og *hvid* udtales ligesom *jul* og *vid;* og d kan være stumt i forbindelsen rd, men det er ikke givet: *bord* lyder som *bor,* men *hyrde* lyder ikke som *hyre.* Det skrevne ld falder i udtalen næsten altid

sammen med ll: *hylde* lyder som *hylle;* tilsvarende falder nd gerne sammen med nn, men der er undtagelser: *finde* og *finne* udtales ens, men navneordet *bande* lyder ikke som udsagnsordet *bande.* Et konsonanttegn skrives ikke dobbelt i slutstilling efter en vokal, og skrivemåder som *brud* og *fyr* viser derfor ikke om vokalen er lang eller kort; det ses først i flerstavede former som får dobbelt konsonant efter kort vokal: *bruddet* og *fyrren* til forskel fra *bruden* og *fyren.* Fordi d'et er stumt, kan der imidlertid skrives ld og nd også i slutstilling, og det viser så (ligesom en dobbeltkonsonant) entydigt at vokalen foran er kort, fx i *hyld* og *find* til forskel fra *hyl* og *fin;* men systematikken forplumres ved at ld og nd ikke er obligatoriske: *kul* og *skin* har kort vokal lige så vel som *kuld* og *skind.* Disse og adskilligt flere inkonsekvenser må den skrivende lære sig udenad; man kan kun i begrænset omfang lytte sig til hvordan et givet ord skal staves.

Hvis man nu af den grund for alvor ville reformere den danske retstavning og bringe den i meget nærmere overensstemmelse med nutidens almindelige udtale, kunne resultatet blive som i følgende teksteksempel:

> Sgal Di mæd næsde tåv? sborde hun.
> - Naj, ja sedder bare å vænder.
> Sådan svarede dæn fræmmede kvenne. Å dæn trædde, bekænnene kvenne lyddede entænsd te klangen a hennes sdæmme. Orene smuddede jo hordid bård, lydene åbløsdes, de gig dæm, såm de gig tobagsråjen hænne ved døren ud te pærången. Dær sdod ed slud en ad dæn dør, vær gang noen gig igænnem dæn, såm var de egge sdrid låfd, mæn tånge vanmasser, dær brusde fårbi dærude. Kåm noen en udefra, sa di »ouw«, når døren sgriene var falled i baj dæm. Så røsdede di van a klæerne å ble fårlajne, mæns di så saj åm i vændesalen. Å døren sdod å klabrede. Nole bevarede fårlajenheden i ansegded, når di gig videre igænnem æller kiggede æfder en seddeplas æller lesdede hæn te desgen, vår særvitrisen

hade udsåld ald, aviser, brød, tobag å egge hade anned igæn æn fårkågd surogadkaffe, en åbvardene kvenne, dær linede de anned envæntar i vændesalen å vændesalen sæl, sur, klam, slid, trøsdesløs, en vændesalens ån.

Dette eksperiment med begyndelsen af en novelle af Martin A. Hansen (»Ventesalen«, i samlingen »Agerhønen« fra 1947) viser ikke blot hvor vanskeligt det er at konstruere en konsekvent og entydig gengivelse af udtalen. Det afslører tillige at en læser af den gamle skole får grumme svært ved at genkende sit sprog i den nye ortografiske iklædning: Kun 31 af tekstens 169 ord optræder i deres normale antræk.

Det er ofte blevet hævdet at folk reagerer imod ændringer i retskrivningen fordi de ikke under den næste generation at komme lettere til de færdigheder som de selv har måttet tilegne sig i deres ansigts sved; og at det mindretal som behersker de ortografiske finesser er opsat på at reservere denne kunst for sig selv og derved holde deres ubehøvlede medmennesker på tilbørlig social afstand. At sådanne lave motiver spiller ind hos adskillige skal ikke bestrides. Men nok så væsentligt er det at folk reagerer som læsere i langt højere grad end som skrivere: De ønsker at være fri for den visuelle støj som uvante stavemåder fremkalder under læsningen — de vil gense faste, gammelkendte ordbilleder.

Dette vil være afgørende også for reaktionen på en retskrivningsreform med et andet sigte end det fonetiske — fx en tilnærmelse til de ortografiske principper i norsk og svensk. Med en sådan tilnærmelse for øje kan det samme tekststykke af Martin A. Hansen tage sig således ud:

Skal De med neste tog? spurgte hun.

- Nej, jeg sidder bare og venter.

Sådan svarede den fremmede kvinne. Og den trette, bekennende kvinne lyttede intenst til klangen av hennes stemme. Ordene smuttede jo hurtigt bort, lydene oppløstes, det gikk dem, som det gikk tobakksrøgen henne

ved døren ud til perronen. Der stod et slud in ad den dør, hver gang nogen gikk igennem den, som var det ikke strid luft, men tunge vannmasser, der bruste forbi derude. Kom nogen in udefra, sagde de »ouw«, når døren skrigende var fallet i bag dem. Så rystede de vann av klæderne og blev forlegne, mens de så sig om i ventesalen. Og døren stod og klaprede. Nogle bevarede forlegenheden i ansiktet, når de gikk videre igennem eller kikkede efter en siddeplads eller listede hen til disken, hvor servitricen hade udsolgt alt, aviser, brød, tobakk og ikke hade annet igen enn forkogt surrogatkaffe, en oppvartende kvinne, der lignede det annet inventar i ventesalen og ventesalen selv, sur, klam, slidt, trøstesløs, en ventesalens ånd.

Her er antallet af omstavninger så lavt som 27, og det forekommer derfor ikke usandsynligt at de fleste læsere ret snart kunne vænne sig til dette skriftbillede. Til gengæld ville det være drøjt for de skrivende at lære sig den nye ortografi.

Og til besværligheder som disse kommer ved enhver principiel retskrivningsreform det problem som melder sig for den der skal slå op i et alfabetisk register: At en mængde ord har skiftet plads. Læseren må altså kunne huske eller ræsonnere sig til den nye stavemåde for hvert enkelt ord. Desuden vil alle tidligere opslagsværker være forældede og usælgelige, og alle skolebøger skal trykkes om. Det vil koste samfundet umådelige summer.

Der er dem der mener at en gennemgribende retskrivningsreform på et eller andet tidspunkt bliver nødvendig som følge af det danske talesprogs rivende udvikling. Noget åremål har dog vistnok ingen udstukket, og det er klogt. Efter mit skøn har en egentlig reform så meget imod sig – teoretiske vanskeligheder, praktiske konsekvenser og økonomisk uoverskuelighed – at den intuitive folkelige modvilje må få rationel tilslutning. Det betyder ikke at alt i den danske retskrivning skal

være som det er og blive som det var. Den nye Retskrivningsordbog fra 1986 er i sig selv et dementi af en sådan påstand, og faktisk har hver eneste ny udgave af den officielle retskrivningsordbog siden 1891 budt på et antal ændringer i det små, justeringer som ikke brød med de overordnede principper i dansk ortografi. Dansk Sprognævn, som siden 1955 har haft ansvaret for Retskrivningsordbogen, sidder inde med den største samlede dokumentariske viden om det danske sprogs samtidshistorie og har derfor de bedst tænkelige forudsætninger for også i fremtiden at regulere retskrivningens detaljer under behørigt hensyn til den til enhver tid almindelige sprogbrug.

Når det endelig gælder den rivende udvikling af dansk talesprog, bør det ikke overses at den har stået på igennem de sidste 150 år uden at sætte sig ret mange ortografiske spor. Et væsentligt træk i udviklingen har tilmed været restitutionerne, forandringer af udtalen efter skriften. »At følges ad i Død og Grav, / Det kalder Verden Galenskab« skrev Grundtvig med et rim der ikke var ment som en spøg; Paludan-Müller talte om »Hændelsen ... / Der kommer som en Hund i et Spil Kegler / Og gjennemkrydser alle vore Regler« – på hans tid sagde man »rajler« med diftong; og professor Verner Dahlerup, grundlæggeren af Ordbog over det danske Sprog, sagde »seve« for *sæbe*. Den slags er nu forældet og gør et komisk indtryk. Endnu i nyeste tid er det blevet almindeligt at udtale b'et i *købmand*, før var det stumt. Og nok er restitutioner usædvanlige i dag, men utænkeligt er det dog ikke at en ny besindelse på værdien af en tydeligere artikulation kunne lægge en dæmper på lydudviklingen og måske endda skrue den tilbage mod skriften. Er det ikke en opgave for Modersmål-Selskabet at forsøge at fremmane en sådan besindelse?

Korrekturnote: Man skal aldrig sige aldrig. Mens der er ro omkring Frederiksholms Kanal, er majonæsekrigen blusset op på verdenshavet. Den 31. august 1989 bragte Jyllands-Po-

sten et læserbrev sendt fra det gode skib Cæcilie Mærsk i det Indiske Ocean, hvori det bl.a. hedder: »Hvor var statsministerens interesse eller lyst til at gøre sig gældende da den nye retskrivning var under debat? Denne nye såkaldte retskrivning har reduceret vort skrevne sprog til et andenklasses på linie med mange u-landes ... Hvis vi skal fordanske ord som f.eks. mayonnaise der blev til majonæse – lang næse – skal det ske inden de indføres i sproget, ikke efter flere års forløb, det er dumt og uværdigt.«

Litteratur

Lars Brink: Den danske udtale (Sproget her og nu, red. Erik Hansen & Jørn Lund, 1988, s. 20-39).

Claus Detlef & Jørn Lund: Stavning, 1986.

Erik Hansen: Skrift, stavning og retstavning, 1981.

Erik Hansen & Henrik Galberg Jacobsen: Om den nye Retskrivningsordbog, 1986.

Henrik Galberg Jacobsen: Retskrivningen. Fra Dejg til paj (Sproget her og nu, red. Erik Hansen & Jørn Lund, 1988, s. 53-79).

Allan Karker: Nordisk retskrivning – den ideale fordring (Sprog i Norden 1976, s. 39-84; også i separat udgave 1977).

Allan Karker: Stavning og bøjning af fremmedord i dansk (Sprog i Norden 1980, s. 7-26).

Nyt fra Sprognævnet 1986:3, med en række artikler om den nye Retskrivningsordbog 1986.

Peter Skautrup: Det danske sprogs historie III, 1953, s. 181-200; IV, 1968, s. 82-86.

ALLAN KARKER

F. 1926. Lektor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet. Medlem af Dansk Sprognævn siden 1970, formand 1973-85. Næstformand i styrelsen for Nordisk Sprogsekretariat 1978-87, formand siden 1987. Har bl.a. skrevet Politikens Synonymordbog (9. udg. 1988) og talrige artikler om dansk sprogbrug i fortid og nutid.

Viljen til kvalitet

Ib Koch-Olsen

Om formiddagen d. 26. januar 1946 var 13-1400 mennesker samlet i Palladium i København for at overvære en præsentation af Dansk Kulturfilms nyeste produktioner. Det var repræsentanter for regering, politik, erhvervsliv og kulturliv, der var til stede. De oplevede film om Danmarks økonomiske situation, om Thorvaldsens kunst, ådselgraverens liv – de så en eksperimentalfilm, »Punkt-Præludium« – og de oplevede forevisningens højdepunkt: En film med titlen »*Radioens Barndom*«, der var en nedklippet og delvis renoveret udgave af en række optagelser fra radioens tidligste år, tilrettelagt af *Carl Th. Dreyer.*

Mange havde set, at Statsradiofoniens første driftsleder, kammersanger *Emil Holm,* 82 år gammel, rank og høj, var i biografen, strunk, med sin imponerende profil. De fleste af dem, der var til stede i Palladium hin formiddag, vidste, at kammersanger Holm havde været driftsleder og programchef ved Statsradiofonien 1926-1937. De vidste, han havde været omstridt og udskældt som få. De vidste også, at han aldrig havde villet gå på akkord, når det gjaldt kunst og kvalitet. Han havde været operasanger med tilknytning til store operaer i udlandet. Han havde organiseret kommunale koncerter i København og været organisationsmand. I 1937 havde han leveret en dygtigt opbygget institution til sine efterfølgere.

En del af denne gamle film er helliget kammersangeren. Det slår én at se kammersangerens utrolige aktivitet, i studierne og uden for studierne. Det primitive radiostudie på tagetagen af Købmagergade 37 var udstyret med tæpper i loftet, af hensyn til lydforholdene. Studiet fik navnet »den omvendte flødebolle«. Højdepunktet i filmen er scenen i dette studie, hvor kammersangeren selv agerer og synger foran mikrofo-

nen, i skjorteærmer og med knækflip, syngende »Humlebien«. Man havde leet nogle gange i biografen, når man så pudsige scener. Men denne scene – med kammersanger Emil Holm selv, siddende i biografen – fremkaldte det usædvanlige ved en filmforevisning: Et begejstret publikum sendte en styrtregn af klapsalver ud i rummet, til ære for og som hyldest til manden selv, lederen, der havde kæmpet for kvalitet og påtaget sig sit ansvar som leder.

På filmen ser man Emil Holm gang på gang bryde ind i en prøve. Han kommer ud fra kontrolrummet, gestikulerende, aktiv. Han rykker en mikrofon en smule frem eller tilbage. Han flytter mildt på en medvirkende ved et hørespil eller en koncert. Han får mikrofonen hævet lidt, eller sænket. Og under udsendelsen går han til sit kontor, hvorfra han ringer hjem til sin kone for at spørge, hvordan udsendelsen virker på en lytter i hjemmet! Hans kone var selv kammersangerinde og var vant til at rådgive sin mand.

Emil Holm taler i sine erindringer om disse forhold, der betinger »den samlede klangs ædelhed og charme«: Afvejningen af orkesterklangen, instrumenternes placering og gruppernes forhold til hinanden og til mikrofonen. Det er ikke nok med et sagkyndigt, teknisk øre! Øret skal eje udpræget »vokal-klang-sans«: »Hemmeligheden ligger i at kunne høre absolut *rigtigt.*« Ja, det gælder om at opnå et fint resultat i radioteknisk kunstnerisk heseende. Derfor er det nødvendigt, at der fra ledelsens side »udvises den mest minutiøse omhu«. Og grundlaget må være *»et usvigelig sikkert* og tillige *radio-teknisk kunstnerisk opøvet øre ...«*, siger kammersangeren.

Vi, der arbejdede som programfolk i radioen under besættelsen og i årene derefter, fik fine vilkår at virke under. Det nye radiohus i Rosenørns Allé rummer dejlige studier. Foredrags- og speakerstudierne havde forbindelse til hver sit kontrolrum isolerede fra hinanden, med mikrofonkontakt og glasrude med mulighed for tyste signaler. Radioforedragene var i regelen udarbejdet i manuskript. Man kunne lettere vurdere

et indsendt forslag, når man kendte det i udarbejdet form. Og det gav foredragsholderen en større sikkerhed under udsendelsen. Dertil kom, at det var et påbud under den tyske besættelse, fordi den tyske censur simpelt hen krævede det. Manuskriptet kunne give udsendelsen et præg af stivhed.

Vi var nogle stykker, især i foredragsafdelingen, der så en opgave i at vejlede disse talere i teknikken med hensyn til udarbejdelse af radiomanuskriptet. Vi hjalp dem med at gennemarbejde, ja, ofte *om*arbejde deres manuskript efter den erfaring, vi havde fra højskolearbejde, folkeoplysning og talervirksomhed. Vi bistod dem med forenklinger, kortere sætninger, afstand mellem linjerne og anbringelse af tegn, der kunne hjælpe med at få deres foredrag til at virke *talte* og ikke *oplæste.* Og endelig arrangerede vi en prøve i selve studiet. Fra kontrolrummet kunne vi direkte vejlede dem med hensyn til fremførelsen. Mange politikere, organisationsfolk og videnskabsmænd fik i disse år lært noget for livet.

En fin videnskabsmand, sociolog, psykolog, havde skrevet i sit manuskript om forbrydelser: »Det hænder, at et individ bliver berigelsesforbryder i en økonomisk trykket situation.« Nej, dog – kære ven, sagde man til ham, det hedder: »Det sker at en mand stjæler, fordi han mangler penge!« En ledende organisationsmand udtalte ordet organisationerne sådan: *organisjonerne,* uden stød i stavelsen »sjo« og med en fynsk syngende tone og med tryk på netop denne stavelse. Han fik en nænsom vejledning. Jo, man gik forsigtigt til værks! Det hele område er jo uhyre ømfindtligt! 15 år senere sad han sammen med den unge programsekretær i en kreds af fremtrædende ledere fra arbejdsmarkedet. Han pegede da over på sin hemmelige vejleder og sagde: »Han dér – han har hjulpet mig mere end I ved!« – Det gik til hjertet! Da det tjener til mandens ære, kan det vel godt siges i dag: Det var formanden for LO, *Eiler Jensen!*

Jens Otto Krag var allerede i sin studentertid en velskrivende skribent. Han havde engang spurgt statistikeren, departe-

mentschef *Adolph Jensen,* hvordan han bar sig ad med at skrive sine fremragende, letlæste bøger – man erindrer her den udmærkede bog »Tallenes Tale«, der udkom i Studentersamfundets serie »Kultur og Videnskab« 1941. Adolph Jensen sagde, at det var ganske enkelt: *»Jeg gør mig umage!«*

Alt for mange mennesker med skrivemaskiner er så imponerede over det, de får slået ned på papiret. Hvad de skrev, det skrev de! Mange letskrivende folk klaprer de ord ned, som flyder fra deres hjerne. Nu står guldkornene der og lyser. Og dér skal de blive stående! Mange tungtskrivende kæmper med tanker og taster – og så står det der, sort på hvidt – endelig er besværet slut! Ingen skal få dem til at ændre en tøddel. Kan folk ikke forstå noget af det, de har skrevet, så er det virkelig folks egen skyld. De skulle skamme sig!

Har man været sprogarbejder, foredragsholder, redaktør, radiomand, filmproducent – da ved man for alvor, at i begyndelsen er *ordet. Manuskriptet* er grundlaget for det hele – for artiklen, bogen, foredraget, radioudsendelsen, filmen. Begyndelsen er sværere end så mange andre begyndelser. Skribenten kender udfordringen fra det hvide, blanke papir. Men han kvier sig ved, som nybegynder, at skulle rette. Ja, man bør da være i stand til at klapre det hele hurtigt ned! Og når man nu har haft hele besværet, ikke? Den trænede rotte ved, at der skal rettes og rettes og skrives om og files, inden man når det rigtige resultat. Og der skal forkortes, skæres ned, forenkles, skrives i korte sætninger. Et manuskript skal »inddampes«, så dets budskab, dets meddelelse, kommer tydeligt frem. Ordstillinger skal vendes og pudses, vanskelige ord skal forklares, på nænsom måde, så det glider naturligt ind som en del af fremstillingen og ikke som en bedrevidendes pegefinger, der stikker op i øjnene.

Mange gør sig ikke klart, hvor kort *tid* er i radio – eller hvor *lang* tid det drejer sig om! Lige efter besættelsens ophør i 1945 indførte man i radioen »Aktuelt Kvarter« efter mønster fra den svenske radios »Dagens Eko«. Man opnåede derved

at befri Radioavisen for kommentarer og forklaringer. Og arbejdet med de enkelte indslag i Aktuelt Kvarter medførte, at mange specialister fik lært af radiomedarbejderne, hvordan de skulle udarbejde et radiomanuskript. Samtidig fik de instruktion med hensyn til fremførelsen foran mikrofonen i det ensomme radiostudie.

Professor *Vilh. Andersen* udtalte sig engang om et af de første studier: »Jeg skulle have mange, mange penge for at lade mig lukke inde på et das og tale ud i en skov af hørerør!« Det varede nu ikke længe, før Vilh. Andersen kom til at medvirke, blandt andet ved nogle skoleudsendelser. Det berettes, at kong *Christian X* nogle dage efter på sin ridetur mødte Vilh. Andersen og gav ham denne morgenhilsen: »Nå, professor, så kom De jo dog på dasset!«

I forbindelse med en af Aktuelt Kvarters første udsendelser henvendte man sig til Holmens provst, kgl. konfessionarius, dr.theol. *Michael Neiiendam,* for at få ham til at tale om påsken. Indslaget skulle vare 5 minutter. Provsten svarede, som talte han fra kirkens krypt, med dramatisk stemmeføring: »Umuligt, hr. programsekretær, *umuligt!* Jeg kan ikke holde en tale om påsken på *fem* minutter – det er helt umuligt!« Radiomedarbejderen gav ikke op: »Dr. Neiiendam, hvis Berlingske Tidende ringede til Dem for at anmode Dem om at skrive en leder til bladet på 60 maskinskrevne linjer, ville De så ikke sige ja?« Jo, det var da klart, men det var også noget helt andet! Programsekretæren: »Nej – for det er nøjagtig det, jeg beder Dem om at gøre. 1 minut i radio er nemlig 12 maskinskrevne linjer!«

Dermed var sagen afgjort. Provsten kom til Rosenørns Allé. Han fik den hjælp, han skulle have. Først med manuskriptet, så prøve i studiet. Til allersidst, inden den tunge, lydtætte dør blev lukket: »Husk nu, ingen knitren med manuskriptet! Tal ikke til en forsamling – De står ikke på en prædikestol, ikke på en talerstol, ikke på Det kgl. Teaters scene! De taler til mikrofonen – *og det er et øre, De taler til,* et enkelt menneske.

Når den røde lampe blinker, gør De Dem parat. Støt Dem mod stoleryggen. Læg armene roligt på bordet. Træk vejret så lydløst som muligt. Når lampen lyser, uden blinken, er mikrofonen åben. Jeg giver Dem signal gennem ruden, når De skal begynde!«

Hovedsagen for Emil Holm under hans arbejde med den radiofoniske virksomhed måtte naturligt være musikområdet i første række og derefter teaterfeltet. Han var ikke desto mindre uhyre optaget af, hvad han kaldte »den kunstnerisk-sproglige side i relation til den radiofoniske gengivelse«. Omkring 1. verdenskrig skulle alt være så »naturligt, åh, så naturligt«, og mange teaterfolk fandt det nu helt tåbeligt, at man før havde ofret så megen tid på selve sproget. Disse bestræbelser førte til, at der blev sjusket og jasket. Det blev til råb og skrig eller klangløs hvisken. Der skal være den rette afstand mellem personen og mikrofonen, sagde Holm – og han hånede »hine dilettantiske vokalister«, der stiller sig klos op ad mikrofonen »for derved at dække over deres mangel på virkelig kunnen og være nødsaget til at misbruge mikrofonen som en slags snydekontakt«.

Der er sket fremskridt på disse felter. Tydelig instruktion har gjort sin virkning. Der mangler dog ofte instruktion både med hensyn til manuskript og mikrofonarbejdet. Alt for mange foredragsholdere *læser* deres manuskript op. Til tider er det rent skriftsprog, man skænker os, som blev en kronik gengivet gennem radio, uden fornemmelse af *talte* ord. Radiomanuskriptet kræver en tilrettelægning efter mikrofonens og højttalerens krav. Og fremførelsen kræver, at taleren har gennemarbejdet sin tale, sit foredrag.

Ak – den mundtlige fremstilling har det trangt i Danmark. Kun få mestrer den. Og har en taler endelig fået udarbejdet et veltilrettelagt manuskript, så svigter det med *forberedelsen.* Hvad nytter det med fine sætninger, med tegn for talemelodi, betydning, rytme, pauser, kadence ... hvis ordene *læses* op, er det ikke radio. Det ordrette – og mundrette – manuskript

skal kunnes så godt, at det ikke virker som grundlag for oplæsning. Nej, det skal være levende tale – uden at det derfor skal være udenadlært. Ved en mindeaften for Nordahl Grieg i Radiohusets koncertsal i 1945 talte digteren *Johan Borgen*, som på den tid var norsk presseattaché i København. Han talte frit efter ordret manuskript. Han blev spurgt, om han altid benyttede ordret manuskript. »Ja, når man taler i radio for hundredtusinder, har man absolut pligt til at være så grundigt forberedt som muligt.«

Det er af største betydning for enhver skribent og taler – ikke mindst i radio – at han kan *anskueliggøre*, give eksempler, skildre konkrete situationer. I sin tale hin aften i koncertsalen fortalte Johan Borgen, at han huskede et selskab, hvor Nordahl Grieg sad i en lav stol og talte sig varm: »Han havde kaffekoppen stående på gulvet og fyldte den ustandselig i distraktion. Men der var en hund i stuen, en stor hønsehund, og nu kunne jeg ikke undgå at lægge mærke til, at hver gang han havde fyldt sin kop og i sin iver satte den ned på gulvet, var hunden derhenne og drak kaffen op. Efter sådan omtrent den tiende kop var Grieg færdig, rejste sig med ét og sagde: »Nej, efter al den kaffe må vi ha' os en whisky!«

Gang på gang dukker den forkerte udtale af ordet *premierminister* op: Prem*jære*minister! Der er jo stadig ikke tale om en minister for teaterpremierer. Blokader bliver til bl*å*kader. Materiale hedder i radiosprog: ma*r*teriale. Andre udtalefejl møder man: Defin*a*tion, alk*e*hol, bev*e*gelig, *v*offor, v*o*lkansk ... Og en særlig ukrudtsplante: »Alle po*l*itikærrerne i organitionerne kan man v*u*dere.« Udelades *r* i nogle ord, hvor det skal være, så kommer det til gengæld ind, hvor det ikke skal være: ø*r*jeblikke, ska*r*ffe pladser.

Ønsket om »naturlighed« i radiosproget har medført, at sluserne ofte åbnes for en snakkesalighed uden lige. Ordgrød kan man kalde det. Eller som en nordmand betegnede det: »Det flade døde danske klistersprog!« Her hører man overflødigheder uden lige: »Og mens vi er ved byrådsmøder, kan vi

nævne at ...« eller »Vi kan også omtale, at ...« Ligegyldig snak møder man især hos en del lokalradioer: »Ja, nu har jeg altså fået besøg af min kollega her i studiet, Jørgen Madsen, og han vil fortælle om hva' det er vi skal høre her til formiddag de næste tre timer og, Jørgen Madsen, hva' er det for plader du har fundet frem til? Kan du ikke fortælle os lidt om dem ...«

Det lille halvfortrolige ord *ja* er et ulideligt fyldeord: »Og situationen, ja, vi kan ikke sige noget nærmere endnu!« Og endnu i påtaget fortrolighed et kammeratligt slut på udsendelsen: »Ja, og således gik klokken hen og blev 13.« Man sidder tilbage med åndenød efter at have lyttet til to radiofolks konkurrence i hurtigtale – en hæsblæsende opvisning i ekspreskogning af ordgrød, tilsat suk, støn, hark, prust.

Man kan godt kalde det naturlighed – men er det dybest set ikke udtryk for en mangel på respekt for mediet, for publikum? I stedet for at gå til sagen og give ordentlige oplysninger om det, man spiller. Det bliver *studieværten, studieværterne,* der er de centrale figurer. Det er denne selvdyrkende tilbøjelighed, en mikrofonmani, der hærger radio og ikke mindst tv. Hvorfor skal dette mellemled ind? Er det ikke ligegyldigt? Glem aldrig, at det er *os* hjemme foran skærmen eller ved radioen, man arbejder for! Det er *her,* hos os, det skal foregå!

Og I sagkyndige, I specialister: Husk på os, der ikke synes om jeres tekniske sprog, jeres videnskabelige eller indforståede sprog. Du som talte om et »nonkonformistisk image« – du som benyttede dig alene af skriftsprog i forbindelse med en indledning til en scene af »Den glade Enke« og omtalte »det for eroter affolkede serveringslokale« – du læge som talte om hjernesygdom og kvindens overgangsalder, klimakteriet, hvorfor brugte du bogsprog i dit udmærkede foredrag? »Denne forkalkning er hyppigst ved stigende alder ... Overvægt betyder meget for sygdommens udvikling ...« Det er bogsprog så det basker!

Radiofolk, tv-medarbejdere, journalister og folkeoplysere har store opgaver, når det gælder formidling af videnskabens

resultater, også når det drejer sig om sproget, gloserne, de nye ord. Danmarks Naturfredningsforenings specialister måtte belæres om, at almindelige mennesker gerne vil vide, hvad der gemmer sig bag de nye fine ord. Et almindeligt udtryk for et betydningsfuldt område i fredningsarbejdet var ordet *nærrekreativer.* Man anvender nu betegnelsen »bynære fritidsområder«, som ethvert af foreningens 260.000 medlemmer umiddelbart vil forstå! For slet ikke at tale om *økologi* og *pesticider* ...

Mundtligt dansk er på dagsordenen, i skoleundervisning, ved talerkursus, i lederuddannelse. Formålet er at lære mennesker i almindelighed at anvende det talte sprog så tydeligt, så godt, så mundret som muligt. Ja, så rigtigt som muligt. Selv om begrebet *rigsdansk* er blevet noget udvandet i den sidste menneskealder, så *er* der et fælles modersmål, som er nogenlunde det man kalder et »rigtigt« dansk. Skælmen *K.K. Steincke* skrev engang: »Modersmål: Da de to danske skibe passerede hinanden ved Bosporus, sang man til gamle Danmarks ære: Ølhunden glammer.« Sprogfolk ville måske snarere sige: Sejle op ad åen!

Disse sprogfolk, der måske vil håne det såkaldte »flade københavnske *a*«, kender vel knap nok arbejdspladsernes sprog. De bliver forfærdede, når de hører det. *Poul Reumert* fortalte engang, at han forgæves havde søgt efter en bestemt mands bopæl. På en trappe havde han spurgt et bybud, om han vidste, hvor denne mand boede. »*Æner det ikk'*,« sagde bybudet og strøg ned ad trappen. Reumert refererede svaret med forfærdelse og sagde: »Æner det ikk' ... *når* det nu hedder: *Jeg ahner det ikke!*« Sagt med en dyb anelsesfuld udånding mod det store tænkte rum på Kongens Nytorv! Man må jo indrømme Reumert og andre, at der *er* forskel på, om man hidkalder en redningshelikopter til F*a*nø eller til F*æ*nø, som det er sagt.

Der skal mod til at have talent, sagde kritikeren *Frederik Schyberg* engang. Han tænkte på offentlighedens skarpe søgelys, på den hårde kritik, på misunderne! Men der skal også

mod til at *lede* talentet. Og det er et ganske særligt talent. Ofte foregår dette arbejde bag kulisserne. *Hvis* arbejdet overhovedet bliver udført! I vore dage er det ikke ualmindeligt, at en programchef, en producer, en filmkonsulent hævder, at det ansvar, han har, bliver uddelegeret. En programchef i tv hævdede, at han kun så et fåtal af de udsendelser, som han havde ansvaret for. Han »uddelegerede« nemlig ansvaret!

Men du kan sige, hvad du vil, du leder: *Du bør være dig dit ansvar bevidst!* Ingen kan undvære kritik fra den ansvarlige leder. I bedste forstand: En positiv, indsigtsfuld vejledning og rådgivning, ganske særlig når det gælder radio, filmproduktion og tv-produktion.

Når det gælder det skrevne ord, det trykte ord alene, har bogforlagene deres konsulenter, der tager sig af hele denne proces. Og resultatet kan direkte aflæses i den færdige bog, den færdige artikel. Men når det gælder lydmaskineriet i radio, tv og film, er det, som om alting er lettere. Tilsyneladende! Maskineriet maler, det kører deruda'! Der *kommer* da også noget godt ud af det hele! Men alt for ofte føler man, at der ikke er gjort nok ud af forberedelserne, af grundlaget, af prøverne, forsøgene.

Alle sprogarbejdere i medierne trænger til sympatisk vejledning og kritik. Det er ikke nok, at medarbejderne har en journalistisk uddannelse, ja, det kan være direkte farligt! Journalisten er jo alene opøvet i skriftlig fremstilling. Der bør vælges mennesker, der har uddannelse og erfaring i *det sproglige,* det talte ord. Selvfølgelig kan det være journalister. Men det kan også være politikere, organisationsfolk, højskolefolk, præster og mange andre. Der skal variation til! Og hvorfor lader man ikke ansøgerne *konkurrere?*

Filmen har vel ethundrede år bag sig, en lang tradition for velforberedthed med hensyn til både teknik, billede og sprog. Radioen har 60 år, fjernsynet kun det halve. Her er vel en af grundene til manglende ekspertise: Det hele er endnu så ungt! På filmområdet ser man ofte producenten som den betyd-

ningsfulde leder af produktionerne, hans navn er på forteksterne, han er ligeværdig med instruktøren. Filmproduktion er en uhyre kompliceret affære. Instruktøren kan slet ikke undvære producentens vigtige hjælp på alle områder. Det ser ud til, at der også på de andre felter sker en lignende udvikling i retning af *ledelse* i forhold til det »kunstneriske«.

Vi, der producerer, vi, der er redaktører, vi, der er ledere på disse områder, vi, der er radiofolk, filmproducenter, vi, der er fagfolk, professionelle – ejer vi noget af kammersangerens ånd? Har vi viljen til kvalitet, ja, *længselen* efter kvalitet? Vil vi udvikle kvalitet, øge egne og andres evner, pleje talentet, de andres og det, vi selv måtte have? Vil vi sætte alt ind på at træne talentet, opøve vort øre, vore øjne, vores sprogsans, til gavn for billedsproget, og ikke mindst til gavn for sproget – modersmålet?

Vi har brug for ledere, der kender til disse problemer og har erfaring på feltet. Man forflygtiger ansvaret og kompetencen ved at »uddelegere«. Det nytter ikke noget, at alle skal kunne alt, at alle må alt, i frihedens navn! *Der skal være en cirkusdirektør!* Og vi skal uddanne mennesker til dette ansvar. Vi skal lære dem *at lede* og at *vejlede!*

"Den himmelske lyd ..." – efter programchef Emil Holm står et levende lydmonument: *Torsdagskoncerterne!* Her har vi højden af, hvad viljen til kvalitet betyder. Store højder i talentets land! At nå kvalitetens tinder er nok et spørgsmål om *talent.* Du kan sige, hvad du vil, men har vi at gøre med særlige evner, da må vi også *turde.* Da skal vi have modet til at tåle angreb, til at tåle den kritik, der rettes mod os, til med sindsro at udholde vrede fra den, man hjælper. Ja, man må ta' de skrald, der følger med! Men *målet,* min ven – målet, *modersmålet,* er det hele værd!

Leve kammersangeren!

IB KOCH-OLSEN

F. 1914. Cand.mag. 1938. Højskolelærer, programsekretær ved Statsradiofonien (43-46), direktør for Dansk Kulturfilm (46-57). Forstander på Roskilde Højskole til 1962. Har bl.a. udgivet Danmarks Kulturhistorie I-II (1968) og redigeret bl.a. »Kampens gang« (LO's festskrift, 1973).

Journalistisk sprog og formidling

Carl Otto Brix

Brev til min søn Steen

Apropos vor diskussion forleden (om det hedder hjulspin eller hjulspind) kom jeg til – på ny – at tænke på, hvilken betydning korrekt eller ukorrekt stavning af ord har for visse brugere i forhold til det, der virkelig betyder noget: Selve sproget.

Bevar's! Jeg bliver da også sur og tager min røde redaktionssekretærblyant frem, når jeg ser ord som kompetance, seperat eller financiere (det sidste skal nu være stavet forkert så mange gange, at det er blevet rigtigt), men det er jo blot en smule støj på forbindelseskanalen, som man ikke skal lade overdøve det væsentlige: At der tales og skrives et forståeligt og frasefrit dansk, og at dette sprog stadig skyder friske grønne skud uden at miste rodforbindelsen.

Du gav selv et eksempel forleden, da du havde været væk fra det daglige arbejde. Du havde været på kædestrammerkursus – en flot betegnelse, som jeg i hvert fald ikke tidligere havde hørt. Det siger præcis, hvad det drejer sig om i stedet for mere vage og slidte betegnelser som genopfriskningskursus og brush up.

På et tidspunkt bliver det også slidt og må erstattes af et nyt og dugfrisk. Det er på fornyelsen, man kan kende et levende sprog.

Jeg har hele mit liv været intenst optaget af at formulere mig, fordi jeg som professionel formidler ved, hvad den rette sprogbrug betyder for forståelse af et referats, en reportages eller et interviews indhold og budskab.

Et slapt sprog får læserne, seerne, lytterne til at falde fra og i stedet tænke på noget andet. Et sprog spækket med uforkla-

rede fremmedord skaber så megen afstand til det egentlige, at resultatet bliver det samme.

Når man må bakse hårdt med det genstridige sprog for at finde frem til de rette formuleringer, forstår man egentlig godt, at sprogdigterne bestandig får kvinder i tanken. Her frier og frier man, og her får man igen og igen en kurv. De få gange, det lykkes! Hvilken salig fryd.

For journalister er sproget den daglige brugsgenstand. To tog støder sammen, en politiker siger noget, varmen fortsætter. Det skal altsammen beskrives og refereres, uden at modtageren behøver at falde på halen af betagelse hver gang. Frikadellerne og kartoflerne kommer jo heller ikke i Michelin, men derfor kan måltidet godt mætte. Det samme med det daglige avissprog.

Men hvor er det dejligt, hvis der for en gangs skyld er timian i farsen og et pift i sproget. Man bliver glad og overrasket. Solen skinner, mennesker smiler.

Jeg prøver hele tiden i dette brev til dig at undgå det sentimentale, og det kan jeg godt love dig er svært for mig. I virkeligheden mener jeg nemlig, at uden et fælles sprog, der ikke bare tales af alle, men også forstås af alle, er der ikke en dansk nation. Og du kender mig godt nok til at vide, at det for mig vil være det smerteligste af alt. Så er det sagt og så op på cykelstien igen.

Arne Herløv Petersen skrev en sommernovelle i Politiken, der bekræftede mig i min opfattelse. Han fortalte om et par unge mennesker, hvis væsentligste interesse bestod i at skaffe sig nogle ecu til den næste ramme øl og næste omgang narkotikum. Deres sprog, deres slang, var sprængfyldt med tyske vendinger og brokker. Nu skulle det være smart. Med alle overdrivelser og det håndfaste politiske budskab, forfatteren ville udsende: Det var en gyselig, udansk fremtid. Det blev den også, fordi der i skildringen var så mange træk fra vor egen kyniske tid, at man sad og tænkte: For fanden, det kunne godt blive sandt.

Det hurtige, det overfladiske er blevet en del af hverdagen, og i et sådant klima trives sprogrøgtning dårligt, for den slags kræver tid til eftertanke. Hvad skal vi med pindehuggeriet, når en situation, en rekord, et dødsfald er glemt få timer senere og i morgen er mosgroet historie?

Det er så banalt at sige, at fjernsynet er den store ligegyldighedsophober, men du ville vel synes, at jeg veg udenom, hvis jeg undlod at nævne flimmerkassen, selv om du lever et udmærket liv uden at have det møbel i stuehjørnet.

I de mange år, jeg var ansat i Danmarks Radio, var jeg fuldt og fast overbevist om, at en konkurrent ville ruske op i alt det post- og telegrafvæsen, der stadig klæbede til institutionen og gjorde den til blanket- og omsvøbsdepartement. Eller som en god kollega sagde: For hver, der vil lave en udsendelse i DR, er der ansat to til at forhindre det.

Det har da også vist sig, at man kunne feje en masse spindelvæv ned fra væggene, da nu konkurrencens hidtil ukendte hoved viste sig i landskabet. DR er sprunget fra at være et tungt monopol til at blive en strømlinjet moderne virksomhed.

Men jeg er blevet overbevist om, at det var DR også blevet, hvis man havde nøjedes med at true med at sætte en konkurrent på banen. For nu viser bagsiden af medaljen sig. Hvad er det, der konkurreres på? Det, der i oplægget gik på: Mere dansk (og dermed mere dansk kultur og mere dansk sprog), er blevet til endeløse serier om plantageejerdøtre, ligegyldige millionærer og dyrlæger i Nordengland. Bvadr.

Typisk er det, at svaret på besparelseskrav i budgettet for 1990 er »Indkøb af flere billige serier«. Altså flere skeløjede plantageejerdøtre, flere millionærer, flere syge køer i Nordengland.

Hvad har det med dansk kultur at gøre. Da det var et retorisk spørgsmål, undlader jeg at sætte spørgsmålstegn efter det.

Den eneste trøst er, at TV med den udvikling, der finder sted, bliver mere og mere ligegyldigt, at et stigende antal men-

nesker prioriterer kiggeriet langt, langt nede på listen over, hvad de skal foretage sig i deres fritid. Selv dette at løse kryds og tværs bliver vigtigere.

I mit sind er der dog stadig en orm, der gnaver: Betyder dette her, at befolkningen bliver endnu mere tvedelt. At en – stor – gruppe udvikler sig til analfabeter, fordi fjernsynet er den kulturelle påvirkning, den modtager. Og så resten, der aldrig eller sjældent åbner for kassen. Spaltes danskerne, nationen, så vi får svært ved at tale med hinanden, fordi nogle lærer at skøjte videre, andre at gå i dybden?

TV's et minut og 20 sekunder til at klare liv og død smitter af på radio og aviser. Der kan ikke tales over fire minutter i morgenredaktionen. Med korte mellemrum skal der hældes musik ind i ørerne på de sagesløse og fortravlede morgendanskere. Hvordan skulle de dog ellers klare dagen og vejen og arbejdspladsens dystre krav.

Aviserne forsøger gumpetungt at følge trop ved bl.a. at hælde farvelade ud over siderne og nøje påse, at artiklerne ikke bilver for lange. I stedet for at snuppe den plads, som aviserne og ikke andre kan udfylde: At give baggrunden for begivenhederne og forklare deres konsekvenser. Nej, de vil hellere halse bagefter de nyheder, folk så i TV i går og hørte i radioen i aftes. En håbløs konkurrence.

Hvornår vil disse medier give os noget at tygge på. Noget dansk, noget dejligt. Hvornår vil de sige til os, som Frank Jæger gjorde:

Bedstefar, tag dine tænder på,
søbemadens triste tid er ude.
Af min arvelod opspringer glad
gulerodens lille, hårde knude.

Jens Baggesen rejste for 200 år siden ned gennem Europa, hvor han erhvervede sig dannelse og med fryd læste om den franske revolution. Han skriver i »Labyrinten« om, hvor til-

trukket han er, og hvor samhørende han føler sig med det franske og tyske. Og så stiller han det spørgsmål, hvorfor han da i sit hjerte føler sig dansk. Han nævner tre årsager: Familien, barndomserindringerne og endelig sproget. Sproget. Det var netop det, jeg ville sige. Uden sproget er der ingen nation. Det er også derfor, vi skal værne om det, for så værner vi om fædrelandet, dets historie og dets fremtid.

I den sammenhæng er hjulspind/spin et meget lille tandhjul, men du kan da have ret i, at det skal også være der for at få værket til at fungere.

De kærligste hilsner ...

CARL OTTO BRIX

F. 1929. Journalist. Journalistisk uddannelse på provinsaviser og Danmarks Journalisthøjskole. Politisk medarbejder gennem 20 år på Christiansborg ved bl.a. Radioavisen og senest Berligske Tidende. Fra 1988 informationschef i Danmarks Jurist- og Økonomforbund. Har udgivet »Balance og Samarbejde – Faser og perspektiver i dansk politik«, 1989.

MA
1988

Osteklokkens dage er talte

J. Ørstrøm Møller

Informations- og kommunikationssamfundet er kommet for at blive. Det kommer til at præge hver enkelt borgers hverdag på en måde og i et omfang, som vi har vanskeligt ved at forstå, for slet ikke at tale om mulighederne for at overskue, hvad der vil ske i det kommende tiår og senere.

Det drejer sig om den største revolution i menneskehedens historie, som kun tåler sammenligning – og endda ikke fuldt ud – med omstillingen fra jæger- og samlersamfund til landbrugssamfund og den industrielle revolution for 200 år siden, der førte til det gamle feudalsamfunds opløsning og varslede det industrisamfund, som vi har levet i, men nu ser gradvis gå på hæld.

Hver gang der indtræffer en omstilling af dette omfang, skælver samfundet fra top til bund. De gamle strukturer og kulturmønstre kan ikke stå distancen og afløses af nye normer, nye værdier og nye strukturer. Det tager tid, og det indebærer uundgåeligt og nødvendigvis dybtgående ændringer i samfundets organisation og opbygning. Der er tabere og vindere i dette spil. Det er også uundgåeligt. Derfor er det bydende nødvendigt, at vi har mod, evne og vilje til at se forandringerne i øjnene og komme deres krav i forkøbet med modeller og retningslinier for, hvad vi ønsker, og hvordan det skal ske i vort samfund. I modsat fald tager udviklingen magten fra os, og det bliver teknologien, som sætter sig på kuskesædet og bestemmer over mennesket i stedet for omvendt.

Det ligger inden for rækkevidde at styre og kontrollere denne udvikling, hvis vi selv vil. Det er nemlig ikke så svært. Nok kan vi ikke overskue, hvilket samfund vi kommer til at opleve om 15 eller 20 år, men vi kan i det mindste fornemme visse tendenser, som givetvis bliver bestemmende for udviklin-

gen. Inden for disse rammer har vi frihed til selv at bestemme.

Der skal således tages stilling til to spørgsmål. Det første er af analytisk karakter. Det drejer sig om at finde ud af, hvad der sker, og hvor stort manøvrerum vi egentlig har. Det andet er af mere politisk karakter. Det går ud på at finde ud af, hvad vi ønsker at gøre inden for de rammer, som ifølge analysen gælder for den samfundsmæssige udvikling.

Der er således råderum, ja ligefrem behov for såvel forskere som politikere på området. De svar, som fremkommer, bliver udslaggivende for, om vi formår at komme helskindet igennem den totale omkalfatrinsvarom overgangen fra industrisamfund til informations- og kommunikationssamfund indebærer.

Det centrale er, at den forestående revolution i sin kerne går ud på at erstatte ord og skrift med billeder og tilsvarende kommunikationsmidler. På tilsvarende vis vil læreprocessen ændres fra den gammelkendte og lidt terpeagtige (selv om det er langt bedre i dag end for 15-20 år siden) til naturens egen læreproces baseret på at lære ved at eftergøre og prøve gennem iagttagelse af egne og andres erfaringer. Billedet er jo så at sige naturens eget og selvvalgte kommunikationsmiddel. Det samme gælder den meget simple ting at prøve for derefter at konstatere, om det var en god idé eller ej.

På sin vis kan det siges, at informationssamfundet betyder en form for »tilbage til naturen« på det kommunikationsmæssige område. Der bliver mindre behov for at besidde viden i form af sprog og andre tillærte kommunikationsmidler. Til gengæld bliver der et større behov for hurtigt og simpelt at kunne opfatte og kombinere, dvs. se tingene i deres rette sammenhæng og passe dem ind i den helhed, hvor de hører hjemme.

Desværre er det også på dette område, at vi har de dårligste forudsætninger for at spille op til de udfordringer, som ligger foran os. Industrisamfundet har lagt vægt på helt andre ting,

som naturligt faldt inden for dette samfunds, den industrielle kulturs og den industrielle teknologis krav. Det kan ikke undre. Vi skal derfor selv og uden megen hjælp. Vi sejler ind i farvande, som ikke er kortlagt, fordi ingen har været der før.

De kodeord, som vi allerede nu skal stikke kursen ud efter, er følgende: Internationalisering, kultur, uddannelse og begrebet menneskelige ressourcer til forskel fra maskiner, udstyr mv.

Men før vi går løs på disse begreber, er der en lille sproglig faktor, som bør tages i ed. Den er måske enkel; den kan i hvert fald synes enkel, men den vil givetvis få stor betydning. Det drejer sig om noget så simpelt som at skrive et korrekt og fuldkomment dansk med et enslydende og almindeligt accepteret ordforråd. Dette har været »god latin« i mange år. Alene af den grund, at det hørte med til almindelig dannelse. Hvordan kunne man have respekt for andre mennesker, hvis de ikke havde villet påtage sig den byrde at tilegne sig deres modersmål. Det nye er, at en forringet sprogkvalitet, hvor ovennævnte faktorer ikke respekteres og/eller højagtes, vil true selve samfundets funktion. Det bliver tilfældet, fordi en stor del af samfundets information lagres i databaser, hvor den kan genfindes med henblik på brug ved søgning. Denne søgning finder sted på grundlag af udvalgte ord. Skal der være sikkerhed for søgningens resultat, må der forud herfor være enighed om at bruge samme ord til beskrivelse af samme fænomen og samme stavemåde for dette ord. I modsat fald er der risiko for, at en søgning giver det svar, at der ikke findes materiale herom til trods for, at der er et fyldigt materiale, som blot er klassificeret under et tilsvarende ord med en anden stavemåde.

Et eksempel illustrerer dette. Lad os antage, at vi ønsker at få oplyst, hvilke lovebestemmelser m.v. der findes vedrørende mayonnaise. Det lyder simpelt. En søgning på dette ord giver et resultat. Men hvad nu, hvis vi havde søgt på basis af ordet majonæse. Hvad havde resultatet så været. Endnu større bliver dilemmaet, hvis det er valgfrit, om ordet mayonnaise eller

majonæse bruges. I bedste fald kræver det, at der søges ved hjælp af begge ord. I værste fald kan der opstå et fuldstændigt kaos.

I al beskedenhed fører dette krav om stringent stavemåde og konsekvent brug af samme ord til beskrivelse af samme fænomen til den største risiko for dannelse af en slags boglig underklasse eller noget, der svarer til middelalderens opdeling i én klasse af befolkningen, som kunne læse og skrive, og én klasse, som ikke kunne. Det er indlysende, at den del af befolkningen, som ikke har villet/kunnet/evnet at læse og skrive korrekt, bliver en slags analfabeter alene af den grund, at de ikke vil være i stand til at udnytte de store databaser korrekt og fuldt ud – ja mange af dem vil måske slet ikke kunne bruge dem som følge af manglende evne til at udtrykke sig på korrekt dansk.

Hvor besynderligt det end måtte lyde, begynder informations- og kommunikationssamfundet derfor med noget ældgammelt, nemlig krav om korrekt sprogbrug. Skade, at den danske folkeskole i så mange år har givet dette emne en så lav prioritet, som det rent faktisk har været tilfældet. Vi danskere har haft tilbøjelighed til at grine ad franskmændene i deres iver for at forsvare og højagte det franske sprog. Nu kommer belønningen til franskmændene og straffen til danskerne for denne forskellige opfattelse af sproget. Danskerne er bagud, endnu før informations- og kommunikationssamfundet er begyndt, fordi vi har forsømt vort eget sprog.

Internationalisering er et af tidens mange kodeord; men der er næppe fuldt ud forståelse af, hvad det egentlig betyder. Det er naturligvis meget godt at tale om nedbrydningen og afviklingen af de forskellige grænser, men det er ikke noget virkelig nyt. Det, som i dag ligger i begrebet internationalisering, er en anden måde at tænke på, og dermed bygger vi i realiteten bro til nogle af de efterfølgende begreber som fx kultur og uddannelse.

Internationalisering drejer sig om at tænke og handle på en

ny – og anden – måde. Tidligere kunne man tale om et nationalt marked, fx det danske marked eller måske det nordeuropæiske marked. Det var muligt at begrænse sig til dette begreb og operere dér med succes. Det er ikke muligt i dag. Som forholdene er nu, er denne tænkemåde dømt til fiasko. Den er indadskuende, medens verden og udviklingen er udadvendt. De, som ikke forstår at anskue tingene i en international sammenhæng, har ingen chance for at følge med.

Det gælder i økonomisk, teknologisk og handelsmæssig henseende. Verden er blevet en helhed. Ingen stat og intet land kan klare sig alene – ikke engang USA og Rusland. Den europæiske integration med EF som drivfjeder varslede allerede for over 40 år siden dette fænomen, men få forstod, hvad der egentlig skete. Nu begynder de fleste, for ikke at sige alle, imidlertid at kunne se lyset.

Det er ikke vanskeligt at forstå, hvorfor denne erkendelse kommer nu. Det skyldes informationsteknologien og dennes konsekvenser for de moderne samfund. Det er informationsteknologien, som for alvor og uden nåde sætter informationsteknologien i højsædet. Det skyldes, at informationer, dvs. viden samt viden om viden er international i sin karakter. Den kan umiddelbart flyttes fra et sted til et andet, og den kan bruges igen og igen. Det er den lynhurtige udveksling af informationer, der knytter verden sammen i dag. Det er også denne videnudveksling, som på samme tid giver erhvervslivet mulighed for at spille på forskellige vilkår i forskellige lande, og disse landes myndigheder mulighed for trods alt at fremkomme med en slags modvægt hertil gennem et samarbejde.

Intet sted er internationaliseringen mere indlysende og mere klar, end når det drejer sig om *kultur og uddannelse.*

Det er, fordi disse faktorer afspejler selve indholdet af informationer og udveksling af informationer. Ingen kultur og intet uddannelsessystem kan lukke sig af over for omverdenen, som det måske var tilfældet for en del år siden. Osteklokkens dage er talte. Den er gennemhullet som en si af bombarde-

mentet fra oven af signaler fra satellitter og pres nedefra af optiske fibre. Et forsøg på at modarbejde denne udvikling er på forhånd dømt til at mislykkes. De tekniske muligheder for en international udveksling af informationer er til stede og vil blive brugt. Så enkelt er det. Det kan man lide eller ej, men faktum lader sig ikke bestride.

Denne udefra kommende informationsmængde er naturligvis ikke affattet på dansk og stiller derfor en lille (kvantitativt og kvalitativt) kultur som den danske over for en række store problemer. Hvorledes skal vi gebærde os for at fastholde, hvad der er værd at fastholde uden at lukke af for udefra kommende impulser, hvilket vi i øvrigt ikke ville være i stand til. Nogle finder svaret på dette spørgsmål i et efter min opfattelse krampagtigt forsøg på at bestride fakta og gennem danske love og bestemmelser tvinge en form for isolationsfængsel ned over hovedet på danskerne. Dette forsøg er allerede slået fejl. Naturligvis vil den danske befolkning ikke acceptere, at hele denne fænomenale informationsstrøm, som står til rådighed for den øvrige verden, går vor næse forbi. Noget sent – men bedre sent end aldrig – er vi derfor kommet dertil at acceptere informationsmængden udefra. Men vi frygter stadig at blive væltet over ende.

Spørgsmålet om dansk kulturs og dansk uddannelses fremtid, hvilket også er vort modersmåls fremtid, bliver med rette stillet.

Efter mine begreber er svaret ikke så vanskeligt. Det drejer sig ikke om at opstille en række mere eller mindre kunstige barrierer for at beskytte, hvad nogle kalder »dansk«, men derimod om at ville være os selv bekendt og tage udfordringen op.

Det første element består i at erkende, at en kultur som den danske er for lille og altid har været det til selv at frembringe væsentlige nydannelser. Størsteparten af dansk kultur bygger på udefra kommende strømninger. Der er undtagelser, ja men de er få, og ofte fremføres de i den danske debat som det normale, medens der i virkeligheden er tale om undtagelser.

Lad os derfor erkende betydningen af det udefra kommende, men lad os samtidig styrke dansk kultur og dansk uddannelse ved først og fremmest at sætte ind på det helt grundlæggende område, nemlig sproget. Sagens benhårde faktum er nemlig, at det danske skolesystem igennem mange år har frembragt en ungdom, som ikke har haft et tilstrækkeligt kendskab til det danske sprog eller følt en tilstrækkelig pietet over for dette fornemme middel til at forsvare dansk kultur. Kun gennem beherskelse af det danske sprog bliver det muligt at forsvare dansk kultur.

Det leder frem til det næste og sidste element, nemlig *de menneskelige ressourcer.* Danmark kan kun stå distancen – som det vist hedder på nudansk – ved at satse på de menneskelige ressourcer. Det har en række andre små nationer og små kulturer opdaget, men det synes, som om denne tanke har vanskeligt ved at slå igennem i Danmark.

I sidste instans er det kvaliteten af et folk, som afgør, om det er i stand til at overleve og hævde sin egen kultur. Ingen andre gør dette arbejde.

Der kunne derfor godt være behov for en større erkendelse i Danmark af behovet for at være os selv bekendt og finde vor egen identitet og vor egen livsstil. Det ville tilvejebringe grundlaget for en fremtidig dansk kultur. Meget tyder på, at en lille kultur som den danske ikke umiddelbart og så let, som nogle tror, lader sig løbe over ende i internationaliseringens og informationssamfundets tidsalder. Der udspiller sig en næsten umærkelig arbejdsdeling mellem de internationale aspekter, som uundgåeligt må være internationale, og de tilbageværende kulturelementer, som kan blive, men ikke nødvendigvis bliver, opslugt af en international eller fremmed kultur. Billedet i Europa viser ganske entydigt, at samtidig med en international kultur får de regionale og lokale kulturer gode chancer for at overleve. Mange steder i Europa er den regionale selvfølelse under fuld udvikling efter flere hundrede års undertrykkelse.

Danmark har derfor gode kort på hånden til at hæve dansk kultur og det danske sprog, hvis vi selv vil og selv ønsker at gøre en indsats. Andre steder i Europa rykker de regionale og lokale befolkninger sammen for at forsvare de elementer af deres kultur, som de finder bevaringsværdige, samtidig med at de opsuger en del af den internationale kultur. Det gør de fortrinsvis uden hjælp af et omfattende netværk af restriktioner og reguleringer. Det samme burde kunne ske i Danmark.

J. ØRSTRØM MØLLER
F. 1944. Cand.polit. 1968. Departementschef, ambassadør, chef for Udenrigsministeriets Departement for udenrigsøkonomi, april 1989. Har udgivet adskillige bøger om økonomiske forhold.

Det danske sprog og international kommunikation

Povl Riis

Selv om der kun er forløbet et lille tiår siden en gruppe sproginteresserede ytrede sig om sproget i industrisamfundet (Modersmål-Selskabets Årbog 1981), er selskabets 10 års jubilæum en god anledning til at gøre status undervejs. Anledningen er kærkommen især hvis emnet udvides til at være andet og mere end industrisamfundet, nemlig det internationale kommunikationssamfund, som vi i denne ende af verden er stærkt på vej ind i.

Det internationale kommunikationssamfund

Udtrykket, det internationale kommunikationssamfund, kan anvendes i en snævrere betydning, som udtryk for de mange samarbejdsstrukturer der er skabt internationalt på kommunikationsområdet. Det kan imidlertid også opfattes langt videre, og vil som sådan blive anvendt i denne fremstilling, nemlig som udtryk for de mange ustrukturerede, men højst indflydelsesrige udvekslinger af kommunikation inden for videnskab, kunst, ideologier, underholdning, turisme, handel og mange andre.

Dette internationale kommunikationssamfund vil ifølge sin natur skulle betjene sig af sprog, ikke blot af såkaldte verdenssprog – med engelsk som altdominerende – men også af nationalsprogede tilpasninger, som forudsætning for at den almindelige borger og forbruger bliver andet end passiv tilskuer.

Endnu for knap et tiår siden var en hyppig reaktion i Danmark, at vi blot skulle holde os udenfor og regne med at Vor-

herres postulerede beskyttelse af en særlig dansk lillelandsstatus var tilstrækkelig.

Men siden er det gået stærkt. Planerne om Europas indre marked er nu fra at være ord blevet en hastigt opdukkende virkelighed. Satellitkommunikationen overrisler vore boliger med et utal af signaler, så valget nu er at modtage dem eller lade være. Alt dette sker samtidig med at resterende økonomiske eller politiske imperier sprækker, så yderverdenen får lejlighed til at trænge ind, som i Østeuropa, eller som i Kina, selv om man der på tragisk vis søger at fastholde et nationalt kontinent i gårsdags ideologi og praksis.

Når man søger efter korte udtryk for en omfattende og kompliceret udvikling som den, der netop er skitseret, kan man godt beklage at sproglige udtryk slides ned, så efterlønnen, pensionen eller rent ud døden bliver deres eneste skæbne. I denne sammenhæng kunne man ellers være fristet til endnu engang at konstatere, at »verden er blevet lille«, for den er vitterlig blevet kommunikationsmæssigt betydelig mindre inden for det omtalte tiår.

Dobbeltsprogethedens paradoks

Danmarks uansøgte medlemskab af de internationale kommunikationssamfund betyder en stærk indvandring af nye udtryk, med en grænseoverskridelse der ikke er belagt med, eller kan belægges med, nogen visumtvang. Mest systematisk, og dermed synligt, sker indvandringen på de tekniske områder, hvor medicinen fortsat må være mit naturlige overvågningsområde. Mindre synlige, men lige så betydningsfulde, er alle de fremmedsprogede udtryk, som den danske borger møder, og vil komme til at møde, i mode, i omgangen med daglige brugsredskaber, under turistrejser, og som supplement til de danske undertekster i fx engelsksprogede film- og tv-produktioner.

Medmindre man desperat griber til så radikale løsninger

som at landet totalt skulle overgå til anvendelse af engelsk – en løsning der er så urealistisk, at den umiddelbart kan udelades – må vi se i øjnene, at den danske borger i fremtiden vil komme til at leve i en grad af dobbeltsprogethed.

Atter med en forenklingens overfladiskhed kunne man mene, at de mange importerede fremmedsprogede udtryk ville mindske presset på den enkelte brugers danske ordforråd, altså anse mængden af sproglige færdigheder for nogenlunde konstant, således at hvad udad vandtes, måtte indad tabes. Man kan vitterlig sommetider møde mennesker, hvis personlige sprog er indrettet efter denne, ikke-eksisterende mætningslov, men det kræver ikke megen argumentation at erklære en sådan løsning for højst utilfredsstillende, både i en national og en international sammenhæng.

Langt mere realistisk og udfordrende er derfor konstateringen af at større indlæring i, og omgang med, et fremmedsprog, stiller større krav til indsigt og brugsfærdigheder inden for det nationale sprog. At erkende denne dobbeltsprogethedens paradoks er vigtigt for at undgå at ikke blot indvandrerbørn, men også danske børn ender i det man har kaldt »dobbelt-halvsprogethed«.

Dobbeltsprogethedens paradoks får betydnng for de omfattende forsøg, der forventes igangsat med tidlig engelskundervisning i det danske skolesystem. Dansk skal således have en tilsvarende stærkere placering, ikke blot for at understrege dette sprogs kulturelle særstilling for os danskere, men også for at skabe nødvendige betingelser for børns tidlige møde med et internationalt sprog.

Er kravet om flersprogethed kun en belastning?

Når man møder et af disse sjældne mennesker, der tvangfrit behersker deres eget og adskillige udenlandske sprog, er det ikke svært at give et benægtende svar på titlens spørgsmål.

Verden bliver vitterlig meget større for de få, der har opnået

denne grad af flersprogethed, men hvad med alle os andre, vore børn og vore børnebørn, skal vi opfatte kravet om i det mindste engelsk som nødvendigt fremmedsprog som en slags kulturel beskatning, der uretmæssigt er pålagt et lille land? Eller skal vi også se noget positivt i denne ekstra uddannelsesbelastning, som vi har i forhold til fx engelske eller amerikanske borgere?

Lad det være sagt uden tøven, at kravet om dobbelt- eller flersprogethed for os alle ind imellem føles som en reel belastning. Men, den helt nødvendige indlæring af engelsk og formentlig endnu et fremmedsprog medfører også en, ganske vist tvungen, mulighed for større sproglig fordybelse end hvis vi var vokset op med kun ét sprog, som vi forventede at alle de andre tog sig for at lære.

Denne sekundære gevinst for os der er vokset op i et lille sprogområde, viser sig ofte på to områder. Det ene er omgangen med vort eget sprog, hvor et nøjere kendskab til fremmede sprog giver anderledes muligheder for at komme bag fremmed- og låneord i dansk. Det gælder ikke mindst den indslusning af udtryk, som har fundet sted så længe vi kan aflæse det af skriftlige kilder. Det betyder også en mere kritisk holdning til de mange nye fremmedsprogede indtryk, der vælder ind over os. En vis fremmedsprogsindsigt giver mulighed for at placere udtrykket lydligt og betydningsmæssigt i forhold til dansk, hvilket igen gør brugen af fremmedudtrykket mere bevidst og skaber mulighed for en tvangfri omstilling til et dansk paralleludtryk i formidlingssituationer. Det betyder imidlertid også, at man ved brug af det nye udtryk i en ren fremmedsproget sammenhæng helt anderledes har bevæget sig omkring ordet eller udtrykket, så man bliver en mere bevidst sprogbruger på udebane.

Det er en gammel erfaring i sprogindlæringen, at oversættelse, endog med et bevidst valg mellem nærstående synonymer, fremmer sprogindlæringen. Man kan på denne baggrund hævde, at den danske borgers tvungne liv med mere end na-

tionalsproget kan være en værdifuld tilskyndelse til større sproglig opmærksomhed.

Hvad vej går udviklingen?

Skal man vove pelsen og forsøge en fremskrivning af igangværende udviklingstendenser for dansk sprog i forhold til international kommunikation, må de følgende punkter fremhæves:

Der har i det forløbne tiår vist sig tegn på en klart tiltagende sproginteresse, også inden for de videnskabelige og tekniske fag, altså inden for de sprog man kunne kalde *teknolekterne.* For lægevidenskabens vedkommende er ureflekteret anvendelse af de mange nye engelsk-amerikanske udtryk ikke længere et så imponerende adgangstegn til snævre ekspertgrupper. Tværtimod gøres der nu et væsentligt arbejde inden for lægevidenskabelige institutter og såkaldt kliniske afdelinger for at fremme en bevidst sprogbrug i formidling over for offentligheden, i den professionelle kommunikation inden for den danske sundhedssektor, og i kontakten med international lægevidenskab, som den finder sted ved møder og gennem publikation af danske, fremmedsprogede manuskripter.

Der har vist sig tegn på nye, formaliserede initiativer inden for området dansk/nordisk faglig sproginteresse. Der har været den første kontakt mellem sproginteresserede danske videnskabelige redaktører inden for medicinen, og et nyt organ til faglig sprogpleje, som er nedsat i Sverige. Det forventes, at der tages yderligere nordiske initiativer til en nærmere kontakt mellem faglige sprogbrugere og de nationale sprognævn, samt mellem de personer, der skal varetage en løbende sprogrøgt, nemlig de medicinske redaktører i Norden.

Der er yderligere en udvikling på vej, der kraftigere understreger alle ikke-verdenssprogenes kulturelle betydning, selv i en international sammenhæng. Den har form af et opgør med illusionerne om, at alle der ikke er »født« engelsktalende ville

ønske, at de var det, i ekstreme former fulgt op af en illusion om, at de alle går rundt med en aldrig hvilende emigrationstrang til et stort engelsktalende land.

Udviklingen går således langsomt i retning af at vinde gehør i den store verden for, at engelsk også er de non-anglofone landes ejendom, og at det på den anden side aldrig kan erstatte deres nationale sprog, med den stærke kobling til historie, følelser, menneskesyn, religion m.m.

Under ét kan det således konstateres, at det går fremad med den sprogpolitiske erkendelse, også inden for teknolekterne, men at der fortsat er brug for en systematisk indsats, så det internationale kommunikationssamfund ikke påtvinger det danske samfund forøgede sociale forskelle mellem brugere af internationaliseret dansk og de andre, der dermed ville føle sig sat uden for denne udvikling, omend den berører deres dagli-ge liv på mange måder.

POVL RIIS
F. 1925. Overlæge, medicinsk afdeling C, Københavns Amts Sygehus i Herlev. Professor i medicin, Københavns Universitet. Redaktør af Ugeskrift for Læger.

Offentlig formidling

– eller: vi er til for borgerne, også når vi skriver til dem

Lennart Konow

Da jeg modtog Modersmål-Selskabets opfordring til at bidrage til den årbog om ti års sprogdebat, der skal markere selskabets første jubilæum, kom jeg i tanker om to gamle oplevelser:

1960: Som nyuddannet juridisk kandidat havde jeg fået ansættelse i Invalideforsikringsretten, der blandt mange andre opgaver tog stilling til ansøgninger om betaling af førerhunde til blinde. En dag fik jeg i min post et brev, hvori enken efter en nylig afdød, blind pensionist bad om at måtte beholde sin mands førerhund, der var blevet betalt af staten.

Nu har det altid været god skik, at offentlige myndigheder skal følge »lighedsgrundsætningen«, dvs. skal behandle borgerne lige for loven. Derfor gik jeg på jagt efter et fortilfælde, fandt det og så, at den slags anmodninger skulle der siges ja til.

Det var – i hvert fald dengang – også god skik at genanvende »fortilfældet«s sproglige klædedragt. »Det er nyttigt med en samling af gode paradigmata«, som kontorchefen sagde. Derfor afsluttede jeg mit svar til enken med førerhunden med en afskrift fra fortilfældet:

> »I denne anledning skal man meddele, at Invalideforsikringsretten intet har at erindre imod det ansøgte.«

Dagen efter ringede enken og spurgte høfligt, hvorfor jeg havde skrevet til hende, at hendes sag var glemt!

Jeg forklarede, at meningen var, at hun måtte beholde sin afdøde mands førerhund. Enken blev glad, men jeg fortsatte med at genanvende »de gode paradigmata«. Det er jeg flov over i dag.

1971: Som nyansat i Kommunernes Landsforening lærte jeg et nyt miljø at kende, præget af hyppige kontakter med politikerne, de folkevalgte. Det var en kulturforandring efter en halv snes år i statsadministrationen, hvor polikeren var ministeren, der kun havde kontakt med departementschefer og direktører. En dag talte jeg med en borgmester, tidligere sognerådsformand i en af de sognekommuner, der nu var smeltet sammen til en »storkommune«. Han kommenterede noget, jeg havde skrevet, med ordene: »Du skal prøve at skrive, så også en folkevalgt kan forstå det!«

Dén sved – og blev husket.

Men at »offentlig formidling« var en - væsentlig – del af mit arbejde, tænkte jeg vist ikke meget over, hverken i 1960 eller i 1971. Pia Riber Jarvad (»Nye Ord i Dansk 1955-75«) oplyser, at ordet »formidling« er blevet anvendt siden 1960. For mig har ordet først fået mening langt senere.

Jeg var, som generationer af tjenestemænd før mig, blevet opdraget til at bruge den skrivestil, kancellistilen, der har rødder tilbage til før grundloven af 1849. Kancellistilen er – når den er bedst – klar, logisk og præcis. Og – selv når den er bedst –: meget vanskeligt tilgængelig for alle andre end dem, der er trænet i at bruge den.

Et eksempel:

> »Samtidig med, at der meddeles en tjenestemand afsked efter § 5, stk. 1, skal tjenestemanden gøres bekendt med, at muligheden for opnåelse af egenpension efter pensionsregulativets § 7 bl.a. er betinget af, at erhvervsevnen er nedsat til 1/3 af fuld erhvervsevne eller derunder, hvorfor han efter henvendelse til sin læge må indgive ansøgning om invalidepension.«.
>
> (§ 13 i »Regulativ om afsked af tjenestemænd i kommuner uden for hovedstadsområdet på grund af helbredsbetinget utjenstdygtighed eller alder«)

Baggrunden for denne – strengt logiske, men voldsomt knudrede – tekst er, at en tjenestemand, der afskediges pga. syg-

dom inden sit 60. år, kan få en forhøjet tjenestemandspension, hvis sygdommen er stærkt invaliderende, og erhvervsevnen derfor er nedsat til en tredjedel eller derunder. Den afskedigede tjenestemand kan efter reglerne kun dokumentere sin sygdoms stærkt invaliderende karakter på én måde: ved at søge og få social førtidspension.

Det smukke *formål* med bestemmelsen er, at den kommune, der må afskedige en tjenestemand pga. sygdom, skal orientere tjenestemanden om mulighederne for at forbedre sine pensionsvilkår.

Det samme kunne fx udtrykkes sådan:

»Når en kommune pga. sygdom afskediger en tjenestemand, der er under 60 år, skal kommunen samtidig orientere tjenestemanden om, at han/hun kan få en forhøjet tjenestemandspension, hvis sygdommen er stærkt invaliderende. Tjenestemanden får ret til den forhøjede tjenestemandspension, hvis sygdommen er så stærkt invaliderende, at han/hun kan få social førtidspension. Kommunen skal derfor opfordre tjenestemanden til at henvende sig til sin læge, for at tjenestemanden og lægen kan finde ud af, om tjenestemanden bør søge social førtidspension.«

Forskellene mellem den officielle regulativtekst og mit forslag til en ændret sproglig udformning kan sammenfattes sådan:

1) Punktum er et godt tegn. Regulativet har 51 ord og ét punktum. Mit forslag har 77 ord og tre punktummer.
2) En spade bør betegnes som en spade og ikke som et manuelt jordbearbejdningsværktøj. »En forhøjet tjenestemandspension« fortæller mere end »egenpension efter pensionsregulativets § 7«. Retsregler *skal* udtrykkes skarpt, men dét kan om fornødent klares med en henvisning, fx sådan: »en forhøjet tjenestemandspension (jf. pensionsregulativets § 7)«.
3) Aktivformer er nemmere tilgængelige end passivformer.

»Kommunen skal samtidig orientere tjenestemanden om...« er mindre knudret end »tjenestemanden skal samtidig gøres bekendt med, at ...«.

4) Hele sætninger er bedre end mange navneord. »... at han/hun kan få en forhøjet tjenestemandspension« er bedre end »... gøres bekendt med muligheden for opnåelse af egenpension efter pensionsregulativets § 7«.

Først så sent som ved aftale- og overenskomstfornyelserne i 1985 begyndte nogen at beskæftige sig med den måde, vi udtrykker os på i kollektive aftaler og overenskomster. Det kan siges, at det var på høje tid. Langt den største del af nu ca. 425.000 (amts-)kommunale medarbejderes løn- og ansættelsesforhold er fastsat ved en mangfoldighed af kollektive aftaler og overenskomster. Det indebærer bl.a. den fordel, at den enkelte medarbejder i stedet for en detaljeret ansættelseskontrakt kan nøjes med et kortfattet ansættelsesbrev, der henviser til »overenskomstens bestemmelser«. Til gengæld har de 425.000 medarbejdere og de 289 amtskommuner og kommuner en berettiget forventning om, at »overenskomstens bestemmelser« er til at forstå.

Og her kneb det. Aftale- og overenskomststoffet fylder i alt 13 samlemapper, 65 »reolcentimeter«. Ikke alt stoffet er lige utilgængeligt, men eksemplet fra regulativet om afsked pga. helbredsbetinget utjenstdygtighed [for alle andre end bureaukrater: »pga. sygdom«] og alder er hverken enestående eller outreret.

Spørgsmålet blev fra arbejdsgiverside bragt på bane ved 1985-forhandlingerne, og resultatet heraf blev, at der i forhandlingsprotokollatet blev optaget følgende:

»Tjenestemandsorganisationerne tager til efterretning, at de kommunale aftaleparter i den kommende aftaleperiode i samarbejde med organisationerne agter at iværksætte en systematisk forenkling af aftalerne.«

Det faldt i min lod at blive udpeget til formand for det fælleskommunale udvalg, der skulle omsætte denne tilkendegi-

velse til resultater. Det var nok første gang, jeg oplevede »offentlig formidling« som en af mine arbejdsopgaver.

Det viste sig at blive en både vanskelig og spændende opgave. Udvalgsmedlemmerne – også jeg selv – viste sig at være dybt forankrede i vanetænkning, men ved fælles hjælp – og med professor Jørn Lund som »sproglig støttepædagog« – lykkedes det at opnå enighed om en redegørelse i oktober 1986: »Bedre kommunale lønoverenskomster, systematisk og sprogligt«.

Redegørelsen blev - med få ændringer – tiltrådt af lønmodtagerne, dvs. af KTO, Kommunale Tjenestemænd og Overenskomstansatte.

Herved var der skabt den nødvendige forudsætning for en sproglig fornyelse af overenskomsterne. Men – som det skulle vise sig – : langt fra den tilstrækkelige forudsætning.

Min, lidt triste, erfaring er, at det er nemmere sagt, end det er gjort! Og min gode erfaring er, at den sproglige fornyelse og forenkling lykkes – men det tager tid!

Enhver overenskomsttekst er resultat af en aftale. Teksten er, som beskrevet med mit lille eksempel, ikke altid let tilgængelig. Men hvis teksten har stået uændret i overenskomsten i tyve år, er det (næsten) umuligt at vinde gehør for en sproglig ændring.

Hertil kommer den sproglige træghed, som præger (næsten) alle mennesker. Når man i tyve år (i fuldt alvor) har talt om »det den ansatte tilkommende opsigelsesvarsel«, er det svært at acceptere, at »det opsigelsesvarsel, som den ansatte har krav på« er nemmere at forstå.

Mine hidtidige bemærkninger har alene taget sigte på en sproglig fornyelse af kollektive overenskomster og aftaler.

Nok så vigtig er måske den del af det offentliges formidlingsindsats, der tager sigte på

– breve til den enkelte borger og
– generel informationsindsats.

Også her er forandringer at spore.

Når borgerne modtager skattevæsenets reaktion på selvangivelsen – årsopgørelsen – er der præcis én ting, der interesserer: hvad skal jeg betale i restskat?/hvad skal jeg have tilbagebetalt som overskydende skat? Det har skattevæsenet taget konsekvensen af. Årsopgørelsen indledes med, at borgeren får svar på dette spørgsmål – og først derefter følger de mange tal, der leder frem til resultatet.

Denne metode kunne med fordel følges i næsten alle de situationer, hvor en myndighed brevveksler med den enkelte borger. Men det forudsætter, at en meget gammel tradition brydes ned. Traditionen indebærer, at myndighedernes svar opbygges efter følgende skema:

»I skrivelse [ikke: I et brev] af ... har De ansøgt om ....

Det fremgår af sagen, at ... [her følger en redegørelse for sagens faktiske omstændigheder (som borgeren normalt kender i forvejen) og for de retsregler, der kommer i betragtning, og som borgeren kan have brug for, hvis han vil klage over afgørelsen, som han endnu ikke kender, fordi den først står i brevets afsluttende afsnit].

I denne anledning skal man [en offentlig myndighed betegner altid sig selv som »man«] meddele, at ...«

I mange tilfælde skal borgeren helt frem til brevets side 3 eller 4, før han får besked om afgørelsen.

»Årsopgørelsesmodellen« er både nemmere og venligere. Svaret til enken med førerhunden kan fx udformes sådan:

»Som svar på Deres brev af ... giver Invalideforsikringsretten tilladelse til, at De må beholde Deres nu afdøde mands førerhund.«

eller

»Tak [et ord, som traditionelt ikke indgår i myndigheders breve] for Deres brev af ... De må gerne beholde førerhunden.«

Også med hensyn til den generelle informationsindsats er der tydelige tegn på en fornyelse. Det er for stadig flere myn-

digheder blevet klart, at den »officielt« udseende annonce ikke har tilstrækkelig gennemslagskraft. Det seneste, gode eksempel på moderne informationsindsats er Danmarks Nationalbanks store annoncer i dagbladene om den møntreform, der nu er sat i gang. Korte, præcise sætninger. God besked, og en illustration, der tydeligt viser, hvordan priserne skal afrundes nu, hvor den mindste mønt er en 25-øre.

I et samfund som vort, der er præget af en stor offentlig sektor og en meget betydelig, offentlig regulering af borgernes adfærd, er det efter min mening vigtigt, at der ikke skabes barrierer, når myndighederne henvender sig til borgerne. At nedbryde de eksisterende barrierer kræver – som jeg har forsøgt at påvise med nogle få eksempler – nytænkning hos myndighedernes mange »skriverkarle«.

Den nytænkning, der er i gang, kan støttes af Modersmål-Selskabet. Selskabet kan påvirke til ændret sproglig adfærd hos de offentlige myndigheder gennem artikler i dags- og fagpresse.

Traditionelt bruger uddannelsesinstitutionerne deres kræfter på at uddanne dygtige fagfolk. Heldigvis. Ingen borger kan være tjent med at blive betjent af en læge, en socialrådgiver, en bygningsingeniør, en sygeplejerske eller en jurist, der ikke er fagligt velfunderet. Men både lægen, socialrådgiveren, bygningsingeniøren, sygeplejersken og juristen vil – ved ansættelse i det offentlige – få brug for at skrive til borgerne, så det kan forstås. Det har uddannelsesinstitutionerne ikke hidtil taget sig (ret meget) af.

En af forudsætningerne for det velfærdssamfund, vi sætter pris på, er selvfølgelig, at borgerne forstår myndighedernes skriftlige tilkendegivelser.

Også i forhold til de uddannelsesinstitutioner, der uddanner fremtidens offentligt ansatte, er der derfor brug for en informationsindsats fra Modersmål-Selskabet. Det er en fornem opgave.

LENNART KONOW

F. 1936. Cand.jur. 1960. 1960-71: Ansat i Invalideforsikringsretten og i Civilforsvarsstyrelsen. Siden 1971 ansat i Kommunernes Landsforening, kontorchef i landsforeningens forhandlingssekretariat. Fagleder ved Danmarks Forvaltningshøjskole. Forfatter af lærebogen »Kommunal ansættelse« (16. udg., 1989).

Politikerne ævler

Connie Hedegaard

Hvor forskellige de end er, ét har de dog til fælles: Ævler.

Vist er der da et par undtagelser fra reglen, men ellers. De *siger* jo ingenting. Altid taler de udenom. Umuligt at få et klart svar ud af.

Denne forestilling er så udbredt, at folk ligefrem forbavses, når de i mindre forsamlinger faktisk forstår, hvad politikere siger. Måske det hele var lettere, dengang Socialdemokraterne talte og appellerede til arbejderne, Venstre til bønderne og Konservative til funktionærerne. Sådan var det faktisk. Dengang havde partierne en klar (eller i hvert fald klarere!) defineret målgruppe. Som man så mere direkte kunne henvende sig til. Som oftest gennem partipres. Eller til forsamlinger hvor man var direkte i kontakt med folk. Ikke noget med TV-aviser og deres potentielle milliontallige modtagerskare af tilhængere og modstandere af ens politik. Men når f.eks. en arbejdsminister interviewes om den kommende dagpengereform, taler han jo ikke alene til mange 100.000 arbejdsløse og dagpengeforsikrede og til de borgere, der måtte interessere sig for spørgsmålet på grund af de samfundsøkonomiske implikationer. Nej, så er han sig bevidst, at han også meddeler sig til årvågne og kritiske organisationsrepræsentanter, til mulige forligspartnere og til sit eget politiske bagland, som også gerne både skulle være tilfredse og forstå, hvad forslaget faktisk handler om. Indlysende nok er opgaven umulig. Skal kløften mellem politikerne og befolkningen mindskes, er ét sted at klare det således, at politikerne i højere grad definerer, hvem der er modtager af et givent budskab, som det hed i dansktimerne. Hvis 45 sekunders tv-indslag skal have informationsværdi, må de nødvendigvis selekteres hårdt. Først når modta-

geren er klart defineret, vil der være en normal chance for, at dog noget af budskabet når nogle af de rigtige.

Et problem er, at politikere alt for ofte vælger at tale *til hinanden* – også når de angiveligt henvender sig til »en bredere offentlighed« – lige så vel som journalister, hvis fornemste opgave dog er at være formidlere af budskabet fra f.eks. politikerne til befolkningen. I begge tilfælde er taberne: Lytterne, læserne og seerne, som lades i stikken, prisgivet af den megen indforståethed.

Naturligvis har og må det politiske liv have sin egen terminologi, nøjagtig som tømreren og edb-manden har hver sit. Tingene *er* jo indviklede. Der *er* mange hvisser, mange tilgrund liggende forudsætninger og nødvendige nuanceringer samtidig med, at vi endnu en gang har at gøre med et demokrati præget af mange små mindretal, der sammen skal nå resultater, før man kan lovgive og regere. Tingene *er* sjældent sorte eller hvide i dansk politik, medmindre man boltrer sig på de ansvarsfri yderfløje. Alligevel vil – og bør – der være forskel på, om en finanslov præsenteres for det store brede publikum eller for den håndfuld cheføkonomer og politiske kommentatorer, der dagen efter skal give den karakterer. Bruges tv-interviewet til at meddele sig til sidstnævnte, prisgives den mere forudsætningfyldte borger. Og bruger politikeren lignende lejligheder til at sende signaler til modstanderne, går det ofte lige så galt. Også her vil en masse almindelige »modtagere« blive koblet fra eller selv lade sig koble fra.

Her burde politikerne via organisationerne være bedre til indbyrdes at acceptere betydningen af, i hvilket medium og i hvilket forum en udtalelse fremsættes. »Den bevidste overreaktion« er en af dansk politiks store svøber. Bl.a. fordi den animerer afsenderen til næste gang at udtrykke sig endnu mere forsigtigt, endnu mere floromvundet. Jo mere indforstået og indpakket budskabet, der oftest reduceres til signal, er, jo flere går det tabt for, hvorved muligheden for de manges aktive medleven i og forståelse for den politiske, demokratiske

proces uundgåeligt indsnævres. Men faktisk handler det ikke altid kun om, at politikerne udtrykker sig for dårligt i forhold til modtageren. Det handler også om, at problemerne og deres løsning ofte *er* uhyre komplicerede. Så komplicerede, at de ikke altid med rimelighed kan fremstilles under såvel den elektroniske som den trykte presses »korthedssyndrom«. Det er forbløffende, så få aviser der går ud fra, at deres læsere virkelig kan læse stoffet, og forstemmende kan den politiske debat ofte reduceres til ukendeligt nonsens i pressens gengivelse. Det prisværdige journalistiske credo om at skrive kort og præcist tjener oftest som en dårlig undskyldning for kun at videreformidle overfladen. Oftest fremsættes problemer og holdninger mere, som de *synes,* end som de *er.* Og eftersom drevne politikere forstår at udnytte denne overfladiskhed, denne leflen for »den gode historie«, risikerer substansen at blive yderligere forvrænget, før den når borgerne.

Efter timelange forespørgselsdebatter er det således ikke sjældent den, der fandt det morsomme udtryk, eller den til overskrift anvendelige sprogblomst, der kan se sig refereret, skønt borgerne ikke er tjent dermed.

Journalisten er også et menneske.

Heller ikke for den politiske reporter stilles der krav om at forstå, hvad der egentlig foregår. Nej, – og selv om man gør det, er man ikke forpligtet til at bibringe sine læsere/seere samme forståelse. Samtidig forekommer objektiv refereren eller analyse åbentbart mange af faget at være kedelig. Også blandt journalister er der noget, der hedder hensynet til prestige. Og en forsidehistorie er nu en gang mere prestigegivende end en brødartikel.

Pyt så med om det er en (pseudo-) historie, der er glemt om en uge. Nyheds- og væsentlighedsbegrebet håndteres ofte særdeles tvivlsomt.

Det kritiske spørgsmål til ministeren er ofte godt politisk stof. Men hvor tit erfarer borgerne indholdet af det ministersvar, der retuneres et par uger senere.

Også her er politikerne naturligvis hovedansvarlige for, at der er så meget »støj« i og omkring dansk politik, at folk langsomt vænnes fra at lytte. Der er ganske enkelt for megen overflade og retorik fra politikerne selv til, at der kan forventes nævneværdig interesse for andre end de oftest perifere interessegrupper, som man ved spørgsmålet forsøger at signalere velvilje til.

Også på anden vis »bruger« politikeren bevidst journalisten, som politikeren jo er temmelig afhængig af og omvendt. I stedet for at krydse fingre for, at partiets nye idé/forslag vil blive præsenteret »skriftligt« (i positiv) presse, kan det måske være nok så givende på forhånd at forsøge at »manipulere« *formidleren* til at være interesseret i de aspekter, man selv ønsker at pointere.

Da mange journalister ikke stiller sig tilfreds med rollen som »objektiv referent«, vil der også her være en risiko for en (yderligere) fordrejet fremstilling af virkeligheden, hvor modtageren berøves muligheden for kvalificeret og selvstændig stillingtagen. For at give plads for denne må der også nødvendigvis være grænser for forsimpling. Selv når den sker i bedste mening. Essensen i demokratiet er jo faktisk, at alle skal have *mulighed for deltagelse.*

Politik skal ikke være forbeholdt eksperter, thi så viger demokratiet for teknokratiet.

Ud fra de givne vilkår må politikere og journalister derfor ved fælles hjælp give folk bedre mulighed for indsigt, en mere fair chance for forståelse.

Om pressen da reduceres til »mikrofonholderen«? På ingen måde. Men den skal være sig sin rolle bevidst og således f.eks. være påpasselig med selv at producere virkeligheden = pseudo-virkeligheden.

Når en journalist ringer med det ene formål at få bekræftet egne formodninger og i stedet forsynes med nuancerede eller direkte modstridende oplysninger eller synspunkter, ja, så *er* det forstemmende, at historien alligevel skrives, som journa-

listen forestillede sig, før han/hun ulejligede politikeren.

Manipulation med sproget har alle dage været nyttige instrumenter for politikere, ideologer, korsfarere ... Stærkest er manipulationen vel forekommet i totalitære systemer. En karikatur heraf giver George Orwell i »1984«, hvor man ligefrem har oprettet et særligt ministerium ved at ændre og indskrænke sproget og dermed tanken. Hovedpersonen Winstons kollega, filologen Syne, arbejder entusiastisk på en 11. udgave af ordbogen over Nysprog: »Kan du ikke se,« siger han, »at hele formålet med Nysprog er at indskrænke tankeområdet? Til sidst vil vi bogstaveligt talt gøre tanke-forbrydelser, fordi der ikke vil være ord til at udtrykke dem ...«

Hvert år vil der være færre og færre ord, og bevidsthedsområdet vil stadig blive mindre ... Revolutionen vil være gennemført, når sproget er fuldendt. At processen er vidt fremskreden, viser Oceaniens motto: »Krig er fred, frihed er slaveri, uvidenhed er styrke.« I Henrik Stangerups karikatur af Danmark i begyndelsen af 1970'erne i »Manden der ville være skyldig« er man startet med at udrydde begreber som ansvar og skyld.

Alting er i stedet »omstændighedernes«, »de andres« skyld, hvorfor det frie personlige valg bliver ligegyldigt, og alting ligegyldigt. I Sprogrationaliseringsinstituttet STRAT har hovedpersonen bl.a. til opgave ved hjælp af sproget at gøre hidtil positivt ladede begreber negative – og omvendt. Når man ønsker kvinderne ud på arbejdsmarkedet, må man f.eks. finde et negativt ord for dem, der går hjemme. Hovedpersonen roses meget for forslaget »Grydelapper«, men endnu bedre finder man dog ordet passive kvinder i: »Er også *De* passiv kvinde«.

Helt så langt er vi ikke nået. Men faktisk klarer dansk kritik og samfundsdebat sig ganske imponerende, selv uden et reelt sprogmanipulerende institut.

F.eks. står betegnelsen: »Sultecirkulæret« og det cirkulære, der år tilbage fastslog, at unge uden uddannelse eller arbejde

skulle have godt 2.000 kr. om måneden i offentlig understøttelse, ikke tilbage for STRAT i politisk manipulationsværdi. Og skønt betegnelsen ikke betegner realiteten i cirkulæret, hænger den ved.

Et andet eksempel: Selv om den reelle viden om resultaterne i England efter 10 år med Margaret Thatcher formentlig er ringe, er det ganske virkningsfuldt, når f.eks. Socialdemokratiet beskylder regeringen for, at vi vil skabe tilstande her som i »Thatchers England«.

På samme måde, når SID's Hardy Hansen advarer mod »Den sociale massegrav«. Hvad han egentlig tænker på, hvilke konkrete forslag han hentyder til, fortoner sig til en næsten refleksmæssig afstandtagen til så negativt ladede ord. Omvendt er det så godt som indiskutabelt at være »progressiv« – også selv de mange trofaste og mere bagstræveriske, »de reaktionære«, som de stempler med et lige så ubetinget negativt ord. Ordene bruges i flæng, uden egentlig at have et reelt indhold, der kan karakterisere dem, de bruges om.

Jo, der manipuleres dygtigt og bevidst med ordene. Når Socialdemokratriet f.eks. i valgkampen i spørgsmålet om vilkårene for fremmede orlogsfartøjers besøg i danske havne brugte sloganet »Bestemmer selv«, skete det naturligvis vel vidende, at det faktisk ikke var en sådan banalitet, valget drejede sig om; men man var sig bevidst, at dette letfattelige budskab havde større »salgsværdi« end de langt mere komplicerede budskaber, man ellers måtte have ulejliget sig med at kommunikere ud, hvis det var materien, man ville have vælgerne interesseret i. I øvrigt hed det fra forsvarspositiv side »orlogsfartøjer«, hvor NATO-modstanderne talte om (krigs)skibe.

På samme måde fik Venstrefløjen med diskussionen om »Defensivt forsvar« alene ved denne betegnelse indirekte antydet, at den bestående forsvarsindretning har offensive formål. I håb om at drille den nye KVR-regering på forsvarsspørgsmål gik CD imod den forsvarskommission, som de un-

der regeringsforhandlingerne ikke havde modsat sig, nu med henvisning til, at det var en »syltekrukke«.

Et anvendeligt ord når det gælder om at stemple modparten uden i øvrigt selvstændigt at forholde sig til indholdet i det, der debatteres.

Eksemplerne er lige så talløse som de er virkningsfulde. »Bekvemmelighedsflygtninge« f.eks. ... Hvem vil da have dem? På forhånd befrier ordet brugeren for en mere detaljeret stillingtagen eller forklaring. *Hvem* man taler om, *hvorfor* de er her, *hvad* de er flygtet fra, bliver skubbet i baggrunden. En bekvem(!) måde at sende »signalet« ud på til de befolkningsgrupper, der synes, her er for mange flygtninge. Og modstanderne er på forhånd sat i en næsten håbløs defensiv position.

Igen og igen bruges ordene – sproget – dobbelttydigt. Betydningen af det sagte og det mente er ofte forskellig, og risikoen – eller chancen – for, at ordene opfattes forskelligt hos forskellige modtagere, er stor. Når sproget anvendes mere til at dække end til at afdække, besværliggøres kommunikationen. Jo flere forvirrende, forsimplende og manipulerende mellemled der skubbes ind, jo større dele af budskabet risikerer at gå tabt for dele af modtagergruppen. Når ordene ikke længere kan tages for pålydende, lurer mistilliden. Folks skepsis overfor det udtalte vokser – og i takt hermed politikerens troværdighedsproblemer.

Samtidig lever vi i en tid, hvor den fælles referenceramme – en fælles viden om vor historie, litteratur, kultur og tradition – skrumper ind. Derved bliver det fælles sprog endnu fattigere. Chancen for, at vi forstår, hvad vi bl.a. siger og mener, bliver endnu mindre. Hvis de fælles erfaringer og erkendelser skrumper ind, forsvinder også muligheden for allegorier, billedsprog etc. Af angst for at sige noget, der ikke forstås eller misforstås, får mange slet ikke sagt noget. Og i hvert fald lurer risikoen for, at sproget i *Masse*-kommunikationssamfundet bliver kedeligt – til skade for emnet, der så ofte får samme stempel.

En fornyet læggen vægt på et vist mål af fælles referenceramme er således én af vejene til at mindske den sprogkløft, der udgør en væsentlig del af den almindeligt antagne kløft mellem politikere og borgere.

En ærlig vilje til at bruge sproget til at formidle budskaber mere end til at tilsløre dem ville også hjælpe, ligesom en større bevidsthed om forudsætningerne hos modtagergruppen ville forbedre muligheden for en meningsfyldt kommunikation. Hvis så også redaktører turde tro på, at når folk åbner for nyhedsmedierne, ja, så er det faktisk, fordi de ønsker information, og kunne denne erkendelse føre til et opgør med et korttids-dogme, som ofte blot er en slet skjult nedladenhed over for læsere, lyttere eller seeres evne til selvstændig stillingtagen, vil et yderligere væsentligt skridt være nået. Men især ligger den væsentligste udfordring i, at politikerne gør sig mere klart, hvad de vil sige hvornår og til hvem og så tør stå ved det. Alt for ofte slipper politikere og partier godt fra overfladiske ballonopsendelser. Alt for ofte får deres egen udlægning eller prioritering lov at stå ukritisk og uden andres modspil. Også med hensyn til væsentlighedskriteriet ville politisk opstramning være ønskelig. For såvel politikere som presse. Endelig må politikerne og partierne erkende, at opgaven for et politisk parti ikke er at forsøge at gøre alle tilfreds altid og samtidig. Den holdning udarter let til populisme og/eller politikerlede.

Man må definere sine ideer til værdigrundlag – og så henvende sig til dem, der deler den og de deraf følgende politiske prioriteringer. Hvis politiske partier oftere turde lade resten ude af betragtning, ville den politiske debat vinde i klarhed og formentlig også påkalde sig mere respekt og interesse.

CONNIE HEDEGAARD

F. 1960. Stud.mag.art. Bifagseksamen i litteraturvidenskab 1982. Ansat som politisk medarbejder for den konservative folketingsgruppe 1981-84. Formand for Konservative Studenter i Hovedstaden 1981-82 og for Danmarks Konservative Studerende fra 1983. Medlem af Det Konservative folkepartis hovedbestyrelse fra 1983. MF siden 1984.

Respekt for tidlig indlæring

Grethe Gøtze

En lørdag formiddag stod jeg ved mit vindue, der vender væk fra gadens støj, og lyttede til klokkespillet fra Frederiksberg Rådhus. Mine tanker kredsede stærkt omkring »opgaven«, og jeg blev et øjeblik grebet af en intens ro ved at stå og se ud over de dejlige, gamle haver bag ejendommene og samtidig nyde klokkespillet. Jeg søgte bagud i tiden, helt tilbage til mine år i folkeskolen, som strakte sig fra 1939-1946. Jeg følte, at den periode skulle starte mit indlæg, for det var der, det hele tog sin begyndelse og dannede baggrund for min skrivende virksomhed senere i livet.

Jeg stod og mindedes, hvordan vi terpede tabeller, kongerækker og salmevers. Det var i grunden ikke rart dengang, men vi lærte stoffet, og vi glemte det ikke senere. Jeg mindedes også stærkt det med disciplinen. Man havde respekt for det, man fik pålagt og fik straks dårlig samvittighed, hvis man svigtede. Det er senere gået op for mig, hvilken betydning det senere fik med denne grundige indlæringsform, for jeg fik en ballast at bygge videre på, som også omfattede respekt, samvittighed, ærlighed og troen på mig selv.

I relation til dengang og nu er jeg af den overbevisning, at skoler og læreanstalter svigter vore børn og unge med hensyn til det grundlæggende i at modtage lærdom, nemlig respekten og disciplinen. Når skoleklokken ringer, skal det ikke være som i mine børnebørns skole, at man først er fuldtallig 5 minutter efter, og læreren behøver efter min mening ikke kun at kunne holde sig oprejst med et krus kaffe i hånden. Hvordan kan man på den måde foreholde børnene, at der ikke må spises slik eller gnaskes æbler i timerne.

Ingen børn og unge forstår at administrere denne løsslupenhed, og de mister respekten og diciplinen. Med disse ting

som grundlæggende elementer er baggrunden for at modtage lærdom betydelig lettere.

For mange år siden havde jeg den glæde at blive opfordret til at være censor ved Direktoratet for Erhvervsuddannelserne i fagene maskinskrivning og stenografi. Samtidig skulle jeg være erhvervskyndig ved udarbejdelse af nye eksamensopgaver. Dengang herskede der ikke tvivl om, hvorledes et ord skulle staves i modsætning til i dag, hvor der ofte er valgmulighed. Jeg begriber ikke, at nogen tror, det er muligt at lære børn og unge at stave, når der ikke er faste retningslinier, og det undrer mig derfor heller ikke at se stillingsannoncer, hvor flere og flere arbejdsgivere, der søger en medarbejder med visse eksaminer og nogle års praktisk erfaring inden for faget, også må efterlyse en kvalifikation som »god til dansk retskrivning«. Tidligere var dette en selvfølge, og man så aldrig dette krav nævnt i annoncerne. I dag er det åbenbart anderledes, og de skriftlige ansøgninger bærer også tydeligt præg af, at skolen har svigtet.

Mange unge er så usikre, at de har svært ved at begå sig på arbejdspladserne, fordi baggrunden ikke er i orden. Selv ganske almindelige ord har de svært ved at stave, og nogle har endda vanskeligt ved at udfylde en arbejdsseddel. På et kontor volder det ikke den unge kvaler at betjene en diktafon, men blot et let brev på få linier, indtalt af chefen, kan de ikke nedfælde uden fejl. Disse stakkels unge mennesker kan vi ikke bebrejde, for de har aldrig kendt til den disciplin, der skal til som en overordnet styringsform for indlæring. Resultatet er i mange tilfælde, at det tit er langt hurtigere for os andre at skrive brevet end bede en underordnet om det. Det er synd for de unge, og det er synd for effektiviteten på arbejdspladsen, som i forvejen kan have det svært netop i disse år.

Det talte, danske sprog er efterhånden også så forfladiget, at det medvirker til at gøre forvirringen om muligt endnu større. En lemfældig danskundervisning i skolen kan gøre det vanskeligt for en ung at stave til BILLEDER, når der siges

»bilder«, eller stave til FOTOGRAFERE, når der siges »fågrafere«. Tv's undertekster gør det heller ikke lettere, når det f.eks. hedder HVORFOR, og der skrives »hvaffor«. Hvorfor har man ikke taget skridtet fuldt ud og skrevet »vaffor«? Hvorledes skal de finde ud af, at det hedder AT og ikke »og«, når der siges: »Jeg satte mig ned for og skrive et digt«, eller som i radioen, der omtalte HELSINGØR som »Hel-si-nør«, BREVE bliver til »bræu«, GREVE bliver til »græu« og KLIMATISKE og DRAMATISKE udtales »klimattiske« og »dramattiske«, ETIKET MED GAMMEL PRIS bliver til »etikette med gammel pris« osv.

Det behøver nu ikke altid at være forfladigelse af sproget, der gør det vanskeligt at lære at stave. Da vi i sin tid boede på Dronning Olgas Vej på Frederiksberg, fik vi tit breve, hvorpå der stod »Dr. Olgas Vej«. En meget stor møbelforretning, også på Frederiksberg, skriver på en række skilte hele facaden rundt HENSTILLING AF CYKLER FORBUDT, men der er jo tale om en *henstillen* af cykler. I radioen bliver der sagt »specielforretning« i stedet for *specialforretning.*

Ja, det må bestemt være svært at være ung i dag, når der skal prøves kræfter på arbejdsmarkedet for første gang. Ikke alle læremestre er lige tålmodige eller har den fornødne tid til at gå skolens ærinde og lære deres medarbejdere dansk retskrivning. At lære et fremmed sprog uden at kende sit eget kan heller ikke være let. Det kommer derfor hurtigt til konfrontationer rundt omkring, men det er ikke de unge, vi kan bebrejde, men skolen og undervisningsformen.

Vi voksne har haft det en del lettere på dette område, end mange unge vil få det fremover. Vi havde vores baggrund og vores værktøj i form af Retskrivningsordbogen, hvor der altid stod, hvad der var rigtigt, og hvad der var forkert. Sådan er det ikke mere. Nu er der valgfrihed for mange ords vedkommende, og stavemåde er ofte en stor kilde til diskussion, fordi vi langt flere gange må gribe til den nye retskrivningsordbog end tidligere for at sikre os, at den unge har ret i sin påstand.

I den nye udgave får vi endog præsenteret ord, som nogle af os kun kender fra plankeværkerne. Endnu er disse ord under »P« og »K« ikke indgået i mit eller min omgangskreds' talte eller skrevne sprog, og jeg undlader derfor at skrive dem her, men de fleste ved sikkert, hvilke primitive og tarvelige ord der tænkes på. Ved en henvendelse til Dansk Sprognævn svares der, at de er medtaget, »fordi de ikke længere anses for tabubelagte, men opfattes som næsten neutrale«. Ved at medtage sådanne ord er man med til at forfladige og nedgøre sproget, for de har ikke noget med retskrivning at gøre. Skal man skrive disse ord, kan man sikkert stave til dem og behøver ikke Retskrivningsordbogen, og hvis man ikke kan stave til dem, – ja, så ejer man simpelt hen ikke denne bog.

Forfladigelse finder man også i unges valg af titler på deres plader. I radioen hørtes uden forudgående præsentation en plade, hvorpå der pladen igennem blev sunget »Pis og Papir«. Ved præsentationen bagefter var speakeren så høflig og hensynsfuld over for lytterne, at han meddelte, at det var pladen »Dyt og Papir«, vi netop havde lyttet til. Én af vore gode og voksne speakere i radioen sagde, »det var dog generøst«, men udtalte første stavelse som vi siger »general«.

Alle de nævnte eksempler vidner om mangel på orden og disciplin, og uden disse dyder mister vi noget af vores værdighed. Ikke underligt, at de unge har det svært ude på arbejdsmarkedet, for skolen har ikke givet dem den ballast, de har brug for.

I dag er det sådan, at man i flere dage kan tale om et ungt menneske, som har ydet en pæn service i en forretning eller hjælpsomhed i andre sammenhænge. Man bliver virkelig så glad og er sikker på, at de med den indstilling i hvert fald nok skal klare sig. På døren til en mindre fødevareforretning på Østerbro står et skilt med »Midlertidigt lukket på grund af manglende kvalificeret arbejdskraft«. Man har ikke kunnet finde en medarbejder med sans for service. Den arbejdsgiver, der har været så heldig at ansætte en ung service-minded

medarbejder, vil kunne mærke det på omsætningen, og den unge er allerede hjulpet godt på vej til en karriere inden for det fag, han/hun har valgt. Nogle unge har det heldigvis i sig, fordi orden og disciplin herskede i hjemmet, for folkeskolen kan ikke bryste sig af at have givet den pågældende baggund for at klare sig godt i sit videre forløb.

Den usikkerhed, de unge har, afspejler sig også i den måde, de taler. De taler tit så hurtigt, at de er svære at forstå og trættende at lytte til. Også det er forfladigelse af sproget. Gamle lydbånd fra radioens arkiver fortæller os, at man ikke havde denne svøbe for år tilbage.

Om retskrivningen i dag med baggrund i den nye retskrivningsordbog er rigtig eller forkert, vil blive ved med at sætte gang i debatten om vort sprog, bl.a. fordi kriteriet for korrekt retskrivning har rod i dagens danske sprog, som det skrives og tales, uden hensyn til det ukorrekte i at forfladige og sjuske med udtalen og endelserne. Denne form har sejret, og det kan nok gøre den mere seriøse en hel del usikker. Det er en leflen for de sagesløse unge og minder mest om slogan'et »Kaffe med ung smag«. Der må og skal være visse andre kriterier for, hvad der er værd at ændre på, og her er vi igen tilbage ved orden og disciplin. Vore børn og unge får ikke disse dyder i deres opvækst fra skolen, så det er aldeles forkert at lade deres sprog og stavemåde være rettesnor for, hvorledes der skal tales og skrives.

Det er efterhånden blevet sådan, at ser man et ord stavet anderledes, end man har lært det, pirres nysgerrigheden, og man slår efter i Retskrivningsordbogen for at se, om der er valgfrihed. Mit barnebarn spurgte mig forleden, om man ikke kunne stave DUKKE som »dågge«. Jeg måtte forklare, at så langt rakte valgfriheden endnu ikke, men hvem ved. I sådanne tilfælde føler man sig noget modløs, for man mærker forvirringen og usikkerheden hos barnet. For et barn er det sundt i opdragelsen at have visse regler for, hvad man må, og hvad man ikke må. Således må og skal det også være med retskrivningen.

Som storforbruger af det danske sprog og med Retskrivningsordbogen som bedste håndværktøj bør man føle som enhver håndværker, at når værktøjet er i orden, kommer der som regel altid et godt stykke arbejde ud af indsatsen. En håndværker ville bestemt også tage til genmæle, hvis der blev foretaget ændringer til det værre på hans værktøj.

Altså, ingen slinger i valsen.

Jeg vil sætte mig hen for at beundre min samling af gamle porcelænsdågger, som er fra før verden og retskrivningen gik af lave.

GRETHE GØTZE

F. 1932. Direktionssekretær. Tidligere redaktør af bl.a. personaleblade. Desuden forfattet rejsebeskrivelser.

1987

Sproget

Grethe Heltberg

Vi fødes ene til en ukendt verden
og hilser med et skrig den nye jord.
Vi hører lyde, men forstår dem ikke
og ejer endnu ikke selv et ord.
Vi er afmægtige som dyreunger,
der søger tryghed uden stemmens sprog,
men vi er mennesker, og vi skal lære
at fri os fra den taleløses åg.

De allerførste klange, som vi skelned,
genkendte vi med undren og med fryd;
vi prøved tøvende vor egen tunge
og gentog henrykt hver mærkværdig lyd:
Akrøh – akrøh – mammam – og far og mor,
bestandig fler, til underet var sket:
vi kaldte og fik svar, vi kunne tale!
Vi havde fundet vor identitet.

Ja, mennesket var ikke længer ene
den dag da det fandt fællesskab i ord,
hver tanke, som vi rummer, kan vort mæle
tværs over kløften række til vor bror.
Vort modersmål, den kosteligste gave,
et redskab for vor viden og vor ånd,
har gjort vor egen verden mer mangfoldig
og bundet os med humanismens bånd.

Samtalens kunst – at dele sind og tanker,
at give, tage, spørge og få svar:
et værktøj til forståelse og modning,
som gør vor verden mere rig og klar.
Sprogfattig mand er arm på mange glæder,
på fællesskab med andre, perspektiv,
indflydelse og vilje til at enes;
sprogfattig kvinde har et fattigt liv.

Men den, som lever ikke kun i nuet,
som skuer frem, og kender fortids værd,
må elske ordets kunst - de lette vinger,
som løfted os og bar os himlen nær.
Dog også tung og slidsom jordisk møje
er sprogets bidrag til en bedre jord:
udholdenhed og styrke, tro og stræben –
Vort værd som *menneske* blev skabt af ord.

Et sprog har eget liv; det gror og ændres,
men det kan såres, plettes, lide tort;
da mister det sin adel og blir usselt,
det hverv, som var dets ære, visner bort:
At tjene ånd og sandhed, fred og klarhed,
formæle vellyds skønhed med logik.
Vort modersmål er dejligt – lad os værne
dets arvede, dets elskede musik.

Formandens beretning

på generalforsamlingen den 26. april 1989 på Københavns Radio

Modersmål-Selskabet oplever fortsat en særdeles positiv og interesseret holdning i den brede offentlighed. Vi betragter i højeste grad Selskabet som opinionsdannende, og det viser sig, at vor hovedindsats foregår gennem debat. Vi kan derigennem fastholde andre organisationer, institutioner og arbejdspladser på vort formål: At gavne sprogets sag. Siden generalforsamlingen sidste år på Lyngby Stadsbibliotek har sproget i medierne været et varmt emne. Generaldirektør Hans Jørgen Jensen lovede ved den lejlighed, at DR ville tage fat på skoling og uddannelse af sine medarbejdere. Det er sket, men naturligvis opnås der ikke mirakler fra dag til dag, og det er ikke alle medarbejdere i huset, der mener, at sproget som redskab skal plejes!

I det hele taget har mediediskussionen præget året, der er gået. Det er også på den baggrund, vi er her i dag, og vi havde håbet, at nogle af direktørerne fra DR/TV-2 kunne bidrage til en mediedebat, men den har vi til gode.

Formanden har i efteråret været indbudt som sproglig kritiker dels af Landet Rundt's programmer, som sendes fra Århus, dels af DR's TV-avis fra TV-byen.

Desuden har året bragt opmuntrende eksempler fra dagblade, der har benyttet sprogkunsulenter, en øget pulje af midler til dansktimer i folkeskolen, og en stærk opmærksomhed fra dansk side over for EF's udvikling i det indre marked. En nytårskronik i dagbladet Politiken, hvori det hed »Afskaf æ, ø og å«, bragte mange af vore medlemmer frem med nye indlæg.

Overrækkelsen af Modersmål-prisen til Dronningen har givet Selskabet megen god omtale, og det viser sig, at brede kredse i befolkningen deler vort sprogsyn.

Bestyrelse, møder m.m.

Siden sidste generalforsamling er der sket visse ændringer i bestyrelsens arbejde. Vor interne arbejdsfordeling bærer især præg af, at Poul Hansen nu endegyldigt er ophørt med alle arbejdsopgaver. Vi mærker det udadtil og indadtil. Hans entusiasme på Selskabets vegne har båret over mange problemer i tidens løb; han har virkelig givet af sig selv og sit hjerteblod for denne sag. Stadig skriver han dog indlæg til forskellige blade.

Kasserer- og sekretariatsopgaver har Niels Chr. Nebelong løst fortræffeligt, efter at Torben Stages arbejde for os ophørte, da Poul Hansen trådte ud af bestyrelsen.

Gerda Thastum Leffers er næstformand og Annalise Wiberg skrivende sekretær. Arne Hermann er formand for bladet »Sprog og Samfund«, der heldigvis går så fint med Rasmus Bjørgmose som redaktør.

Efter Poul Hansens afgang er Lis Garbers trådt ind i bestyrelsen.

Vi holder vore bestyrelsesmøder på Christiansborg, hvor vi nyder stor gæstfrihed.

Publikationer

Selskabets årbog udkom som sædvanlig i december, og der har været usædvanlig mange og anerkendende anmeldelser og omtaler af bogen. Vi er meget taknemmelige over forfatternes utrolige velvilje over for vort arbejde.

Vi har ikke udgivet nogen debatbog, da vi økonomisk ikke magter dette. Bladet tager midlerne, og det skaber måske mere kontakt mellem Selskab og medlemmer, end en debatbog ville gøre.

Medlemskredsen

Selskabets medlemmer er et stabilt antal på knap tusinde. En kort annoncekampagne skaffede små hundrede nye, men er-

stattede knap afgangen. En overvejende del af medlemmerne bor på Sjælland – heraf flest i det nordsjællandske; mange er (kendte) opinionsdannere, og desuden har vi talrige fortalere for vort arbejde, selv om disse ikke er medlemmer. Ikke alle tænker på, at medlemskab er vigtigt, for at Selskabet kan leve videre.

Vi har haft en større brevudsendelse til erhvervsledere, kommuner og udvalgte biblioteker, især i det jyske område, men kampagnen har givet beskedne resultater. Vor indsats for at skaffe støttemedlemskaber har heller ikke haft nogen særlig effekt.

Den direkte fonds- og sponsorstøtte er åbenbart det, der giver bedst.

Om fremtiden

Sædvanligvis er jeg meget optimistisk på Selskabets vegne, og min grundholdning er, at Selskabet er højt værdsat, og at vor betydning i offentligheden er stor. Vi har langt større indflydelse, end det forholdsvis beskedne medlemstal antyder.

Alligevel vil jeg i år sige et par alvorsord om Selskabets fremtidige organisation. Vi runder ti-året for Selskabets oprettelse, og de fleste af de mål, stifterne satte sig i 1979, er nået.

Derfor må vi spørge os selv: Hvad nu? Hvad skal vor hovedindsats være?

Vi kan se mange opgaver, og vi bekræftes daglig i, at nogen må stå fast på sproget som den kulturbærende faktor i disse billedtider – og i disse internationale stunder, hvor ethvert barn kender amerikanske tegneserier, før det hører noget om »Gøngehøvdingen« og »Den grimme Ælling«.

Alligevel er der områder, der er svære for os. Det gælder især det daglige arbejde. Det har været vanskeligt for os at løse sekretariatsfunktionerne, at få nye med i bestyrelsen og at finde folk til en aktiv indsats i mere organisatorisk forstand.

Derfor må vi måske indstille os på et neddæmpet omfang af aktiviteter, en mindre talrig bestyrelse og måske nedsættelse af nogle arbejdsgrupper.

Det er sådanne overvejelser, vi gerne vil høre medlemmernes mening om. Efter nytår holder vi et arbejdsmøde, hvor vi grundigt vil gennemgå realiteter og udsigter for fremtiden, også på det økonomiske område.

Vi er begunstiget af sponsorstøtte, men vore medlemmer modtager flere goder, end de betaler for, så vi er i den lidt absurde situation, at flere medlemmer koster flere penge. Sådan burde det ikke være.

Tak til

bestyrelseskolleger for et godt samarbejde. Tak til Erik Ellegaard Frederiksen for design, til Michael Blædel for arbejdet med årbogen, til Niels Alsted for udklip og til Rasmus Bjørgmose for alt besværet med bladet.

En særlig tak til Henning Rostung, der i år har forladt bestyrelsen, for hans uegennyttige indsats.

Dronningen og modersmålet

Grethe Rostbølls tale til Hendes Majestæt dronning Margrethe, der modtog Modersmål-Selskabets pris 1989

Baggrunden for tildelingen af Modersmål-prisen er Deres Majestæts store arbejde med og opmærksomhed over for det danske sprog.

I udarbejdelsen af Deres talrige taler viser De sproget stor respekt, og De former hver enkelt tale på en personlig måde, der er tilpasset hver enkelt lejlighed. Vi ved, De omhyggeligt retter og bøjer sproget for at finde en fortrolig tone, der rammer de mennesker, der lytter til talen. Med lige stor indforståethed formulerer De historiske overvejelser i EF-parlamentet i Strasbourg, på Dybbøldagen i Sønderjylland og ved en Sankt Hans fest på Gl. Estrup i anledning af Stavnsbåndets ophævelse. De indføjer spøgefulde bemærkninger ved åbning af udstillinger, og Deres indgående kendskab til kunst og kultur også i andre lande skaber nærhed og atmosfære ved officielle lejligheder, hvor Deres Majestæt taler på nationens vegne.

I de senere år har offentligheden bemærket, at De i Deres nytårstaler har nogle alvorsord at give videre til den danske befolkning. De har med klogskab og taktfuldhed vist, at en dronning opfatter og oplever det omgivende samfund med åbenhed og eftertanke. I nytårstalerne har De udtrykt en dyb forpligtethed på dansk kultur og folkestyre ved at understrege, at »kernen i vor kulturarv er respekten for det enkelte menneske og viljen til at række en hjælpende hånd til den, der har hjælp behov. Det har vi lært fra barnsben, og vi har prøvet at indrette vort samfund efter det, men er det ikke ved at blive for koldt, for automatisk? Er der ikke en tendens til, at vi viser for meget respekt og for lidt omsorg, tager for lidt hensyn — menneskeligt hensyn?«

De har mindet den danske befolkning om medmenneskelige opgaver over for flygtninge og gæstearbejdere, De har peget på, at danskerne viser for lidt »personlig omsorg« over for de svageste grupper. De har gjort op med Jantelovs-mentaliteten og understreget ved flere lejligheder, at den enkelte kan gøre en indsats. Det er ikke »de andre, de store, der laver ulykkerne og bare lader stå til«.

Vi ved, det kræver stor omhu og opfindsomhed at finde netop de ord, begreber og eksempler, som en dronning kan tillade sig at benytte. Vi forstår, hvor vigtigt det er for Dem at udtrykke Dem på et alment forståeligt dansk. De følger omhyggeligt en dansk tradition i billedbrug og henvisninger, og De har ofte understreget, at »det må kunne siges på dansk!« Underforstået, hvis vi har noget på hjerte, må det kunne udtrykkes i en dansk sproglig form.

Med Deres talentfulde sprogbeherskelse og Deres ligefremme henvisninger til en nutidig virkelighed skaber De kontakt til vide kredse i den danske befolkning, der får glæde af Deres sproglige fantasi.

Vi vil gerne fremhæve et par eksempler på Deres billedskabende evner i talerne. I Deres Majestæts tale i EF-parlamentet den 8. juli 1987 hedder det blandt andet: »Ser vi på Europa, sådan som vor verdensdel har udviklet sig frem til midten af dette århundrede, kunne vi bruge billedet af en stor skov eller et vildtvoksende krat, hvor alle væksterne kæmpede om lys og plads, skyggede for hinanden — og dog var indbyrdes afhængige og uadskillelige. Ud af dette vildnis satte man sig for at skabe en park med både storslåede centrale anlæg og vide udsyn, men også intime busketter, hvor alle mulige blomster kunne trives — med læ og skygge, luft og sol, med plads til, at hver enkelt plante kunne udvikle sig i harmoni med sine omgivelser. Måtte den samme skabertrang og skaberglæde, den samme omsorg og tålmodighed, som har givet os vore parker, besjæle alle, der i vore dage tager del i udformningen af det Europa, som vi ønsker at overlade til næste generation.«

Ved åbningen af Christian IV-året på Frederiksborg Slot den 29. marts 1988 benyttes en mere uhøjtidelig form: »Fester vi så, som du ville have kunnet lide det, kong Christian? Du ville glæde dig over musikken, men måske skulle vi også have trådt dansen i din festsal, og måske en turnering ville have glædet dig – nogle flere tønder og fade med øl og vin skulle vi nok have ødslet ved denne lejlighed. Men ak, vi er et mere frygtsomt slægtled, vi går ikke til den med samme ureflekterede livsglæde, som man gjorde i din tid – dens alvor og ulykker til trods.«

Det har været fremført, at Deres Majestæts sprog og stil ligger ikke én men to generationer tilbage i tiden, sammenlignet med et nudansk sprogniveau. Der er hertil at sige, at man ved en nøje analyse og gennemlæsning af Deres taler og indlæg kan se, at De med stor indfølingsevne bevæger Dem i flere sproglige niveauer. Der findes passager med høj stil og formelle konstruktioner, der tilhører en kongelig tradition. Samtidig er der righoldige eksempler på lette, ligefremme og uhøjtidelige formuleringer.

Naturligvis har dronninger en stil helt for sig selv, og en almen generationsopfattelse lader sig ikke overføre på Deres Majestæt. Deres stil og diktion er naturligt nok påvirket af det kongelige miljø. Vi kan godt høre, at De ikke til daglig sidder på en avisredaktion eller et lærerværelse, men vi tror heller ikke, at befolkningen ville bryde sig om, at De i Deres taler anvendte lavkøbenhavnske vendinger eller århusiansk slang.

I øvrigt er det ikke rigtigt, at Deres sprog ikke løbende justeres efter en nutidig sprogopfattelse. Offentligheden har gennem nyere interviews, bl.a. med chefredaktør Jørgen Flindt-Pedersen, erfaret, at De faktisk tænker meget over, hvad De siger, og hvordan det formuleres.

Modersmål-Selskabet har med særlig interesse fulgt Deres flittige oversættelsesarbejde. Selv om De i høj grad er dronning på heltid, så har De skabt Dem et rum af tid til det, De kalder Deres eget.

Deres skaberevner spænder vidt fra kirke- og teaterkunst til bogillustrationer og oversættelser. For nogle år siden oversatte De sammen med prins Henrik Simone de Beauvoirs store roman »Alle mennesker er dødelige«.

I sen-firserne har De taget initiativ til at oversætte en større svensk trilogi af Stig Strömholm. Deres oversættelse af »Dalen«, »Markerne« og »Skoven« har betydet en øget interesse for den historiske fortælling. Det er morsomt at opleve, hvor tvangfrit De bevæger Dem i oversættelsen fra Deres Moders modersmål. Romanerne er overraskende i beretningens sammenføring af begivenheder fra Romerrigets fald og nutidige refleksioner om sprog og udvikling. Romanerne indeholder en sproglig diskussion, der i sig selv bringer øget sproglig indsigt.

I sproget bliver noget til: Denne tale, en roman og en oversættelse!

De har med Deres sproglige talent formet et levende og vellydende sprogligt univers, der spænder fra et senromersk vokabularium til et letløbende nudansk hverdagssprog. Romanerne er en tydelig hyldest til sproget og skriften som det kulturbærende.

Et citat fra »Dalen« kan meget smukt dække Deres Majestæts kyndige sprogbehandling: »Ordene må derfor benyttes sådan, at de giver størst mulig klarhed. Hvor ufuldkomne de end er hver for sig i deres ubehjælpsomme vaghed, så kan de dog bøjes, sammenstilles, adskilles og udskiftes, så at en højere grad af indsigt sluttelig kan formidles«.

HJERTELIG tak til Deres Majestæt dronning Margrethe for Deres sprogsans, Deres oversætterarbejde og Deres kulturelle engagement, der glæder os alle.

- - -

Talen har været bragt som kronik i Berlingske Tidende den 19. april 1989.